

Lärlingsutbildningen i gymnasieskolan

KARTLÄGGNING OCH UNDERSÖKNING

Diarienummer: 2020:438
Thomas Furusten

Sammanfattning.....	3
I denna rapport undersöks följande frågeställningar.....	3
Följande är de huvudsakliga resultaten av undersökningen	3
Skolverket föreslår följande med anledning av resultaten	4
Uppdraget och rapportens innehåll.....	5
Inledning.....	6
Dagens lärlingsutbildning i gymnasieskolan	6
Utvecklingen fram till dagens lärlingsutbildning.....	8
Statistisk uppföljning och kvantitativ studie om lärlingsutbildningen.....	11
Lärlingsutbildningen läsåren 2015/16–2019/20.....	12
Andel och antal elever i lärlingsutbildning.....	13
Vilka är eleverna på lärlingsutbildningen?.....	17
Jämförelser i resultat mellan lärlingselever och elever på skolförlagda yrkesprogram ...	19
Sammanfattning av den statistiska uppföljningen och den kvantitativa analysen.....	27
Kvalitativ studie om lärlingsutbildningen	28
Metod och tillvägagångssätt	28
Lärlingsutbildningens struktur och organisation.....	29
Förutsättningar för lärlingsutbildningen.....	32
Vad innebär lärlingsutbildningen för elever, skolor och arbetsgivare?.....	35
Mervärdet med lärlingsutbildning	37
Vad behöver utvecklas för en ännu mer ändamålsenlig lärlingsutbildning?	38
Sammanfattning av den kvalitativa studien.....	40
Statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning	42
Om statsbidraget.....	42
Statsbidraget över tid.....	43
Frågor om statsbidraget i intervjustudien	44
Sammanfattande om huvudmännens syn på statsbidraget.....	49
Slutsatser och förslag.....	51
Bilaga 1 – Logistiska regressionsanalyser.....	59
Beskrivning.....	59
Utfall: Genomströmning	60
Utfall: Sysselsättning.....	62
Bilaga 2 – Tidigare studier och utvärderingar av lärlingsutbildningen	64

Sammanfattning

I denna rapport undersöks följande frågeställningar

- Hur ser genomströmningen ut i gymnasial lärlingsutbildning, jämfört med skolförlagd yrkesutbildning?
- Vad finns det för skillnader i sysselsättning efter utbildningen för lärlingselever, jämfört med elever i skolförlagd yrkesutbildning?
- Vilka förhållanden påverkar erbjudandet av lärlingsutbildning på olika yrkesutbildningar i gymnasieskolan?
- Vilken syn har huvudmän, rektorer, lärare, arbetsgivare och elever på lärlingsutbildning, och vilka skillnader upplever man jämfört med skolförlagd yrkesutbildning?
- Hur bör lärlingsutbildningen, och statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning, eventuellt förändras eller utvecklas vidare?

Följande är de huvudsakliga resultaten av undersökningen

- Andelen av gymnasieeleverna som väljer lärlingsutbildning har ökat årligen sedan den infördes som en permanent form i gymnasieskolan enligt Gy 2011. Läsåret 2019/20 var andelen lärlingar drygt 13 procent av eleverna på yrkesprogram.
- Huvudmännens erbjudande och utbud av lärlingsutbildning beror på elevintresset, möjligheterna att engagera arbetsgivare samt organisatoriska förutsättningar hos huvudmännen.
- Lärlingsutbildningen innebär att fler elever genomgår en yrkesutbildning.
- Elever som under första utbildningsåret påbörjat lärlingsutbildning har en förhöjd genomströmning jämfört med andra elever på yrkesprogram.
- Lärlingarna från yrkesprogram som är inriktade mot bygg, tillverkning och industri är i något högre grad än elever från motsvarande skolförlagda program i relevant verksamhet efter utbildningarna.
- Lärlingsutbildningen är krävande för eleverna med växlingen mellan arbetsplatsförlagt och skolförlagt lärande genom större delen av utbildningstiden. Detta innebär att den kräver ett engagemang av eleverna som inte passar alla. För de elever som lärlingsutbildning passar för, som valt och som stannat kvar på en lärlingsutbildning, innebär denna form ett effektivt lärande.
- Informationen och studie- och yrkesvägledningen om lärlingsutbildningen är otillräcklig. Detta får till följd dels att många elever som lärlingsformen skulle passa för inte väljer den, dels att andra elever väljer lärlingsformen fast den inte är rätt för dem.

- De fördelar och mervärden som lärlingsutbildning kan ge gäller främst för elever som påbörjat det arbetsplatsförlagda lärandet redan det första utbildningsåret.
- Behovet av statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning kan i vissa delar ifrågasättas. Samtidigt har bidraget etablerats som en grundpremiss för dessa utbildningar. Inskränkningar av bidraget riskerar därför innebära ett minskat utbud av lärlingsutbildning. Här behöver kostnaderna vägas mot nyttan med bidraget.

Skolverket föreslår följande med anledning av resultaten

- Den form för lärlingsutbildning som finns sedan införandet av Gy 2011 bör fortsätta huvudsakligen oförändrad.
- Det bör övervägas att genomföra en förändring så att lärlingsutbildningen som regel inleds det första utbildningsåret, men senast under höstterminen det andra utbildningsåret.
- Information och vägledning om lärlingsutbildning bör utvecklas. Detta för att öka kunskapen om lärlingsformen, vad den innebär och på vilka sätt den skiljer sig från ordinarie utbildning på yrkesprogram.
- Statsbidragets utbetalningar bör justeras så att medlen fortsatt fördelas jämnt mellan terminerna. Detta underlättar för huvudmännen att planera och bedriva lärlingsutbildning samt främjar relationerna till arbetsgivare och tillgången till apl-platser för eleverna.
- För beslut om eventuella större förändringar av statsbidraget krävs ett helhetsperspektiv på de ekonomiska förutsättningarna. Detta är frågor som kräver en separat, fördjupad utredning.

Uppdraget och rapportens innehåll

Den här rapporten är en redovisning av ett uppdrag till Skolverket, formulerat enligt följande.

Statens skolverk ska genomföra en analys av utvecklingen av gymnasial lärlingsutbildning och användningen av statsbidrag enligt förordningen (2011:947) om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning och lärlingsliknande utbildning inom introduktionsprogram. Av redovisningen ska bl.a. framgå vilken effekt som lärlingsutbildning har när det gäller t.ex. genomströmning och etablering på arbetsmarknaden samt arbetsgivarnas och elevernas syn på utbildningen. Där så är möjligt ska jämförelser med den i huvudsak skolförlagda yrkesutbildningen göras. Skolverket ska också, om så bedöms lämpligt, föreslå hur lärlingsutbildningen kan utvecklas vidare samt lämna förslag på fortsatt hantering.¹

Med anledning av uppdraget undersöker vi i rapporten två övergripande frågeställningar. Den första gäller om det finns mervärden med lärlingsutbildning i förhållande till den skolförlagda utbildningen. Med mervärden avser vi i första hand förbättrad genomströmning respektive etablering på arbetsmarknaden för eleverna i lärlingsutbildning jämfört med eleverna i skolförlagd utbildning. Det kan också finnas andra mervärden med lärlingsutbildning utöver sådana som kan identifieras i dessa resultatmått. I rapporten adresserar vi frågan om mervärden även i ett bredare perspektiv.

Den andra övergripande frågeställningen är om lärlingsutbildningen, inklusive statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning, skulle behöva utformas annorlunda för att svara mot behoven hos såväl huvudmän och skolor som arbetsliv samt enligt elevernas förutsättningar och intressen.

I rapporten belyser vi också skillnader i genomförandet av lärlingsutbildning jämfört med motsvarande huvudsakligen skolförlagd yrkesutbildning.

Rapporten omfattar lärlingsutbildning för elever på de nationella yrkesprogrammen i gymnasieskolan.²

¹ Tillägg till regleringsbrev för budgetåret 2020 avseende Statens skolverk, (U2020/00527/S m.fl.).

² Det finns även lärlingsutbildning inom vuxenutbildningen, inom gymnasiesärskolan, samt i lärlingsliknande utbildning inom introduktionsprogrammen.

Inledning

Lärlingsutbildning har sedan genomförandet av gymnasiereformen Gy 2011 varit ett alternativt sätt att läsa ett yrkesprogram i gymnasieskolan. I första delen av detta kapitel beskriver vi den modell för lärlingsutbildning som idag finns i gymnasieskolan. Därefter presenterar vi en historisk tillbakablick över utvecklingen av den gymnasiala lärlingsutbildningen fram till dagens situation.

Dagens lärlingsutbildning i gymnasieskolan

Att gå i lära hos någon som behärskar ett yrke är en gammal företeelse med rötter i hantverksyrkena. Den ursprungliga betydelsen av begreppet lärling kan beskrivas som att någon, oftast en ung person, mot en viss ersättning arbetade hos en mästare som i det dagliga arbetet delade med sig av sitt yrkeskunnande.³ Begreppet har med åren förändrats och det kan idag vara svårt att skilja lärlingsutbildning från skolförlagda utbildningar med olika former av praktik på en arbetsplats. Inom svensk yrkesutbildning förekommer begreppet lärling i en rad olika former. Förutom inom gymnasieskolan finns det inom vuxenutbildningen, inom gymnasiesärskolan och inom yrkeshögskolan. I gymnasieskolan finns även lärlingsformen inom vissa introduktionsprogram.

Mer arbetsplatsförlagt lärande för lärlingar än för övriga elever

Gymnasial lärlingsutbildning ska innehålla samma gymnasiegemensamma ämnen och i samma omfattning som motsvarande skolförlagda yrkesprogram. Det som utmärker lärlingsutbildningen är att den har ett större utrymme för arbetsplatsförlagt lärande (apl). Apl ska förekomma minst 15 veckor på yrkesprogrammen för elever som genomför utbildningen som i huvudsak skolförlagd utbildning. Elever som går gymnasial lärlingsutbildning ska genomföra mer än hälften av utbildningen som apl, räknat från det läsår de påbörjar lärlingsutbildningen. Skolans huvudman ansvarar för att säkerställa tillgången till apl som uppfyller de krav som finns för utbildningen.⁴

Frivilligt erbjudande och viss flexibilitet i organiseringen

De kommunala huvudmännen ansvarar för att erbjuda ett allsidigt urval av nationella program och inriktningar.⁵ Huvudmännen har dock ingen skyldighet att erbjuda programmen som lärlingsutbildning, men alternativet lärlingsutbildning är möjligt att erbjuda inom alla yrkesprogram.

Gymnasial lärlingsutbildning kan börja första, andra eller tredje skolåret och ska i huvudsak vara förlagd till en eller flera arbetsplatser.⁶ Rektor beslutar om hela eller delar av kurser ska förläggas till arbetsplatser och om hur fördelningen över läsåren ska göras.⁷

³ Nilsson, A (2013). *Lärlingsutbildning – ett alternativ i yrkesutbildningen 1940–1970*. I Håkansson, P & Nilsson, A. (Red.), *Yrkesutbildningens formering i Sverige 1940–1975*. Lund: Nordic Academic Press.

⁴ 4 kap. 12 § gymnasieförordningen (2010:2039).

⁵ 16 kap. 42 § skollagen (2010:800).

⁶ 16 kap. 11 § skollagen.

⁷ Varje vecka som genomförs på en arbetsplats ska för en elev i gymnasieskolan anses motsvara 23 timmars garanterad undervisningstid. 4 kap. 12 § gymnasieförordningen (2010:2039)

Yrkeslärarna ska planera för elevernas lärande på arbetsplatserna i förhållande till utbildningens mål.

Extra studiebidrag erbjuds för lärlingar

Gymnasiala lärlingar har möjlighet att få ett extra studiebidrag om 1 000 kronor per månad, så kallad lärlingsersättning, under den tid som de studerar.⁸ Lärlingsersättningen avser att täcka extra kostnader för måltider och resor som eleverna kan ha när de är ute på en arbetsplats.⁹

Utbildningskontrakt ska upprättas

Vid gymnasial lärlingsutbildning är det obligatoriskt att upprätta ett skriftligt *utbildningskontrakt* för varje elev och arbetsplats där eleven gör apl. Det är skolhuvudmannen som ansvarar för att utbildningskontrakt upprättas. Utbildningskontrakten ska undertecknas av eleven, skolhuvudmannen och arbetsgivaren. Om eleven är under 18 år ska även elevens vårdnadshavare underteckna utbildningskontraktet. I utbildningskontraktet ska det enligt skollagen anges:

1. vilka delar av utbildningen som ska genomföras på arbetsplatsen och omfattningen av dessa delar,
2. hur kostnader för de skador som eleven kan orsaka under den arbetsplatsförlagda utbildningen ska fördelas mellan skolhuvudmannen och arbetsplatsen,
3. avtalstiden och grunderna för att avtalet ska kunna upphöra innan avtalstiden löpt ut, samt
4. vilken lärare på skolenheten och vilken handledare på arbetsplatsen som ska vara kontaktpersoner för den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen.¹⁰

Möjligheter till lärlingsanställning

En elev som utför arbete i gymnasial lärlingsutbildning enligt ett utbildningskontrakt är inte att betrakta som arbetstagare. Det finns dock ett undantag, som hittills fått begränsad omfattning, där elever som går en lärlingsutbildning inom något av gymnasieskolans yrkesprogram kan få en gymnasial *lärlingsanställning*.¹¹ Det innebär att eleven ingår avtal om en tidsbegränsad, avlönad anställning med den arbetsplats där eleven gör apl. En elev kan fortsätta sin gymnasiala lärlingsutbildning även om anställningen upphör. Däremot kan inte en lärlingsanställning fortsätta om utbildningskontraktet upphör. Vårterminen 2019 hade 288 elever en gymnasial lärlingsanställning, vilket var nära en fördubbling i jämförelse med vårterminen 2018. Flest elever med gymnasial lärlingsanställning har industri-tekniska programmet.

⁸ Förordning (2013:1121) om kostnadsersättning till elever i gymnasial lärlingsutbildning och lärlingsliknande utbildning inom introduktionsprogram n

⁹ Lärlingsersättning – CSN. Om eleven har en lärlingsanställning och därmed får lärlingslön från arbetsplatsen kan hen inte få lärlingsersättning under samma tid

¹⁰ 16 kap. 11 a § skollagen.

¹¹ 16 kap. 11 a § skollagen och lagen (2014:421) om gymnasial lärlingsanställning

Statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning

Statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning¹² syftar till att underlätta för huvudmännen att bedriva utbildningen, motivera arbetsgivare till att ta emot gymnasiala lärlingselever och stimulera utbildning av handledare på arbetsplatserna. Huvudmännen ska i sin ansökan intyga att de har upprättat ett utbildningskontrakt mellan skolan, lärlingen (samt vårdnadshavare då relevant) och arbetsgivaren. Där ska bland annat anges vilka yrkeskurser som ska genomföras på en given arbetsplats.¹³ Bidraget söks för varje termin som eleven går lärlingsutbildning.

Statsbidraget har successivt förändrats, och regleringen om hur pengarna ska användas är tydliga. Det består idag av fyra delar: bidrag för utvecklingskostnader, bidrag till arbetsgivare, bidrag för utbildade handledare, samt bidrag för gymnasial lärlingsanställning. Närmare information om statsbidraget redovisas i ett senare kapitel.

Utvecklingen fram till dagens lärlingsutbildning

Den nuvarande lärlingsutbildningen är en fortsättning på den försöksverksamhet som bedrevs mellan 2008 och 2011, och som i sin tur föregicks av ett antal försöksverksamheter. Det här avsnittet ger en översiktlig bild av erfarenheterna från dessa.

Historiskt har lärlingsutbildningen i Sverige haft en liten omfattning jämfört med andra länder i Europa. Det har funnits lärlingsutbildning i vissa branscher i form av eftergymnasiala färdigutbildningar, samt utbildningar helt separata från utbildningsväsendet. De mest omfattande finns i bygg- och elbranscherna och omfattas av kollektivavtal. När det gäller formell koppling till gymnasieskolan har lärlingsutbildning främst gällt ett antal försöksverksamheter med början på 1980-talet.

Lärlingsutbildningar i gymnasieskolan på 1980- och 90-talen

Under 1980-talet prövades en form av lärlingsutbildning med delat huvudmannaskap. Eleverna behövde ha en anställning på en arbetsplats för att kunna delta. Utbildningstiden på företag finansierades med statsbidrag, och utbildningen dominerades av byggbranschen med 70 procent av totalt omkring 3 000 elever. Denna utbildning fanns kvar till den gymnasiereform som genomfördes i början av 1990-talet.

Från och med läsåret 1992/93 blev lärlingsutbildningen ett möjligt spår inom det individuella programmet (IV)¹⁴. Denna variant av lärlingsutbildning innebar också ett delat huvudmannaskap mellan skola och arbetsplats, men utan statligt stöd till arbetsplatsen.

¹² Förordningen (2011:947) om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning och lärlingsliknande utbildning inom introduktionsprogram.

¹³ 16 kap. 11 a § skollagen.

¹⁴ IV var ett alternativ för elever som på grund av att de inte uppfyllde kraven på godkänt betyg i svenska, engelska och matematik inte kom in på de nationella programmen. IV skulle förbereda eleverna för utbildning på ett nationellt program. Utbildningen på IV skulle anpassas utifrån varje elevs behov och intresse, och kunde ske i en särskild skolenhet men också helt eller delvis tillsammans med elever som läste ett yrkes- eller studieförberedande program. Utbildningen på IV kunde också delvis ske i arbetslivet.

Lärlingsutbildning inom IV hade små volymer av elever, år 1996 fanns det endast cirka 40 lärlingar i hela landet.

Med de treåriga yrkesförberedande program som infördes med programgymnasiet (1992) ställdes kravet att de skulle innehålla 15 veckors arbetsplatsförlagd utbildning (APU)¹⁵. Det riktades kritik mot att dessa 15 veckor inte var tillräckligt, varför en tredje försöksverksamhet med lärlingsutbildning startades 1997. I denna skulle den senare tredjedelen av utbildningen genomföras på arbetsplats.¹⁶ I försöksverksamheten, som genomfördes på ett förutbestämt antal skolor, erbjöds inte något statsbidrag. Skolan var ensam huvudman men det krävdes att det upprättades ett avtal mellan elev, skola och företag.

En uppföljning av försöksverksamheten visade på bristande intresse från elever, företag och branscharter.¹⁷ Uppföljningen visade också att skolor ofta utökade undervisningstiden eller genomförde programmets kurser helt skolförlagt innan man sände ut elever på arbetsplatser. Endast cirka 300 lärlingar, fördelade på 18 skolor, var aktiva i utbildningen vid 2000-talets början. De deltagande eleverna hade generellt bra studieresultat och skolorna såg försöket som ett sätt att höja nivån snarare än ett sätt att utbilda mindre studiemotiverade elever. Bilden som framgick av uppföljningen var att det framför allt var framgångsrika elever som fick lärlingsplatser.

Försöksverksamheten *lärande i arbetslivet*, 2000–2003 och 2004–2006

Det svaga intresset i det föregående försöket ledde till att verksamheten fortsatte i en modifierad form under namnet LIA – lärande i arbetslivet. Även i LIA skulle en tredjedel av utbildningstiden vara arbetsplatsförlagd, men hela utbildningen skulle inrymmas i en treårig gymnasieutbildning och bli en studieväg likvärdig med skolförlagd yrkesutbildning. Lärandet i arbetslivet skulle alltså inte ske genom utökade program som ofta var fallet i föregående försöksverksamhet. Skolorna fick en statlig ersättning om 15 000 kronor per elev under hela utbildningstiden, en ersättning som syftade till att underlätta samverkan med näringslivet. Trots detta statsbidrag, med ett budgetanslag för 2 000 elever, fanns det som mest 1 500 elever i LIA-utbildningen.

Försöksverksamheten LIA förlängdes åren 2004–2006 men utan något statligt bidrag. Denna förlängning gjordes med syftet att samla erfarenheter om arbetslivssamverkan inför den gymnasiereform som regeringen planerade att införa 2007. Under perioden sjönk elevantalet inom LIA.¹⁸

Försöksverksamheten 2008–2011

Den femte försöksverksamheten med lärlingsutbildning innebar en förändring av andelen av utbildningen som var arbetsplatsförlagd. Nu skulle eleverna genomföra minst hälften av utbildningstiden på arbetsplats, det vill säga minst 1 250 poäng. Vilka skolor som skulle få bedriva försöksverksamheten och med hur många elever beslutades av Skolverket, efter

¹⁵ Sedermera arbetsplatsförlagt lärande (apl).

¹⁶ Olofsson & Wadensjö (2006): *Lärlingsutbildning – ett återkommande bekymmer eller en oprövad möjlighet?* Expertgruppen för studier i samhällsekonomi 2006 4.

¹⁷ Ds 2000:62, *Möjligheterna med lärande i arbete*, kap 8.2

¹⁸ Skolverket (2007). *Redovisning av förslag till "gymnasial lärlingsutbildning" inför gymnasieskolan.*

ansökan från huvudmännen. I denna försöksverksamhet utgick ett statsbidrag om 25 000 kronor per elev och läsår som utbetalades terminsvis efter att huvudmannen inrapporterat deltagande elever.¹⁹

En uppföljningsstudie²⁰ har visat att bidraget inte var helt avgörande för beslutet att ta emot lärlingselever på arbetsplatserna. Ett problem med detta system var att ett flertal arbetsgivare inte kände till att bidraget fanns och därför inte heller fick del av det. Under försöksverksamhetens gång skärptes regleringen successivt. Från och med våren 2011 fick huvudmännen behålla högst 10 000 kronor per elev och läsår i utvecklingskostnader, resterande medel avsågs att lämnas som ersättning till arbetsgivare.

För att främja framför allt den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen i försöksverksamheten med gymnasial lärlingsutbildning skapades *Nationella Lärlingskommittén*²¹ under hösten 2008, på uppdrag av regeringen. Kommittén skrev två delbetänkanden samt ett slutbetänkande där verksamheten utvärderades.²² Av dessa betänkanden framgick att det under åren för försöksverksamheten skedde en ganska omfattande minskning av antalet elever, en minskning med cirka 25–30 procent i de respektive kullarna som startade utbildningen mellan 2008 och 2011. Orsaken till att det var svårt att fylla antalet beviljade lärlingsplatser på skolorna kunde enligt Nationella Lärlingskommittén främst förklaras med att utbildningen var relativt okänd, samt att eleverna ville tillhöra en skolklass i traditionell mening. Dessutom hade lärlingsutbildningen fått en stämpel som lågstatusutbildning. Ytterligare en begränsande faktor som framhölls var att försöksverksamheten byggde på att arbetsplatserna och branschen skulle medverka på frivillig basis. I andra län-der med en starkare lärlingstradition bygger organisationen ofta på ett delat ansvar mellan skolhuvudmän och näringsliv, där man tillsammans fattar beslut om organisering och utveckling av utbildningen.

¹⁹ 21 § i förordning (2007:1349) om försöksverksamhet med gymnasial lärlingsutbildning.

²⁰ Berglund, Höjlund, Kristmansson & Paul (2013): *Försöksverksamhet med gymnasial lärlingsutbildning ur ett pedagogiskt/didaktiskt perspektiv*. Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet (på uppdrag av Skolverket).

²¹ Nationella lärlingskommittén var ett rådgivande organ som bestod av representanter för arbetsmarknadens organisationer och branscher. Kommitténs utredningsarbete bedrevs i samarbete med Skolinspektionen, Skolverket, experter och forskare samt huvudmän, skolor och arbetsplatser som ingick i försöksverksamheten.

²² Nationella Lärlingskommittén (2009, 2010, 2011): *Gymnasial lärlingsutbildning – hur blev det? Erfarenheter från första försöksåret (delbetänkande)*; *Gymnasial lärlingsutbildning – utbildning för jobb: erfarenheter efter två års försök med lärlingsutbildning (delbetänkande)*; *Gymnasial lärlingsutbildning – med fokus på kvaliteten! Hur stärker vi kvaliteten i gymnasial lärlingsutbildning? (slutbetänkande)*, Stockholm: Fritzes.

Statistisk uppföljning och kvantitativ studie om lärlingsutbildningen

I detta kapitel redovisar vi en statistisk uppföljning av lärlingsutbildningen på de nationella programmen i gymnasieskolan. Syftet med uppföljningen är att beskriva:

- *lärlingsutbildningens utveckling* de senaste åren, med fokus på det senaste läsårets volymer av lärlingar på de olika yrkesprogrammen,
- *vilka elever som går lärlingsutbildning* i en jämförelse med elever som går huvudsakligen skolförlagd yrkesutbildning.

I kapitlet redovisar vi också en kvantitativ studie, med jämförelser mellan lärlingselever och elever på huvudsakligen skolförlagda yrkesprogram. Syftet med studien är att beskriva:

- skillnader i *genomströmning* mellan elever som gått yrkesprogram som lärlingar respektive som huvudsakligen skolförlagd utbildning,
- skillnader i *sysselsättning efter utbildningen* för elever som gått yrkesprogram som lärlingar respektive som huvudsakligen skolförlagd utbildning.

Faktaruta

Det finns två sätt som lärlingar registreras på i statistiken. Det ena är genom ansökningar inom statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning. Det andra är genom CSN:s insamling av uppgifter om elever den 15 oktober varje år – och som ligger till grund för den officiella elevstatistiken.²³ I kapitlet används uppgifter från den sistnämnda registerstatistiken. Denna statistik är kopplad till personnummer vilket är en förutsättning för flera av de analyser vi gör.

Från läsåret 2015/16 har CSN-statistiken om lärlingar tillräcklig kvalitet för att medge jämförbarhet mellan åren. Det gör att utvecklingen är möjlig att följa från 2015 till 2020. Uppgifter om antal elever på respektive utbildning samt bakgrundsuppgifter om eleverna finns till och med läsåret 2019/20. Också betygs- och resultatuppgifter finns till och med läsåret 2019/20. Uppgifter om etablering, yrke och bransch, ett år efter utbildningen, finns för elever som fullföljde lärlingsutbildningen läsåret 2015/16 respektive 2016/17. För de sistnämnda eleverna avser uppgifterna etablering år 2018.

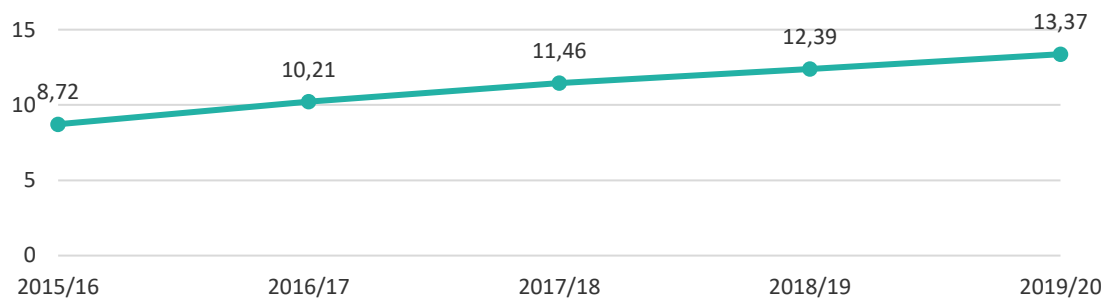
²³ De lärlingar som registrerats genom ansökningar för statsbidraget är något fler till antalet jämfört med CSN:s registrerade uppgifter. Detta beror sannolikt på att incitamenten att rekvirera medel för lärlingarna är större än att placera eleverna i rätt studievägskod för rapporteringen till CSN. De stora trenderna i lärlingsstatistiken är dock desamma oavsett om statsbidrags- eller CSN-uppgifter ligger till grund för analyserna.

Lärlingsutbildningen läsåren 2015/16–2019/20

Andelen lärlingar har ökat trendmässigt

Lsåret 2015/16 var antalet gymnasiala lärlingar 8 300, vilket motsvarade 9 procent av alla elever på yrkesprogrammen.²⁴ Sedan dess har antalet lärlingar ökat varje läsår, liksom andelen lärlingar av elever på yrkesprogram. Lsåret 2019/20 är det 13 procent av alla elever på yrkesprogram som går en lärlingsutbildning, 13 660 elever. Det utgör 4,5 procent av samtliga elever i gymnasieskolan.

Diagram 1. Andel (procent) av elever på yrkesprogram som går lärlingsutbildning, läsåren 2015/16–2019/20

Under femårsperioden mellan 2015/16 och 2019/20 har alla yrkesprogram ökat i andelen lärlingar, men olika mycket. Det program som ökat mest är bygg- och anläggningsprogrammet, som under hela perioden varit det största lärlingsprogrammet. Också hotell- och turismprogrammet respektive VVS- och fastighetsprogrammet, som är de två minsta yrkesprogrammen, har haft en stor ökning av andelen lärlingar. På dessa tre program har andelen lärlingar ökat med 7–8 procentenheter mellan 2015/16 och 2019/20. Handels- och administrationsprogrammet har ökat i andelen lärlingar med 6 procentenheter under perioden. Övriga yrkesprogram har en ökning med mellan 1 och 5 procentenheter.

Antal kommuner och skolenheter med lärlingsutbildning varierar år från år

Lsåret 2019/20 är det 315 gymnasiala skolenheter som har elever som går lärlingsutbildning på nationella program, i sammanlagt 142 av landets 290 kommuner.

Tabell 1. Antal elever som går lärlingsutbildning samt antal skolkommuner och skolenheter med lärlingsutbildning, läsåren 2015/16–2019/20

Lsår	Antal skolkommuner	Antal skolenheter	Antal elever
2015/16	137	269	8 291
2016/17	141	288	9 622
2017/18	139	297	10 858
2018/19	137	292	12 362
2019/20	142	315	13 660

²⁴ De antals- och andelsuppgifter om lärlingar som presenteras här omfattar enbart elever på yrkesprogram. Elever som går lärlingsliknande utbildning på introduktionsprogram ingår inte.

Läsår	Antal skolkommuner	Antal skolenheter	Antal elever
<i>därav</i>			
Offentlig huvudman	129	224	7 310
Enskild huvudman	50	91	6 355

Antalet skolkommuner som har lärlingsutbildning har varit varierande mellan läsåren. Det ska poängteras att det räcker med att minst en elev i en kommun går lärlingsutbildning för att kommunen ska ingå i redovisningen. Förändringen av antalet skolkommuner bör alltså tolkas återhållsamt när det gäller de geografiska förändringarna i förekomsten av lärlingsutbildning.

Även jämförelser av antalet skolenheter över tid bör göras med viss restriktion. Skolenheter kan ha tillkommit eller försvunnit mellan läsåren. Det kan röra sig om nystartade eller nedlagda skolenheter, men det kan också vara förändringar där en skolenhet exempelvis organiserar om sig i flera skolenheter eller att flera skolenheter slås samman till en.

Av skolenheterna (skolorna) som har elever i lärlingsutbildning 2019/20 är 224 offentliga och 91 fristående. Lärlingsutbildning är vanligare på fristående skolor, då nära hälften (47 procent) av lärlings eleverna går på fristående skolor fast dessa bara har 29 procent av eleverna på yrkesprogram. På följande program går majoriteten av lärlings eleverna på skolor med enskild huvudman: el- och energiprogrammet (65 procent), fordons- och transportprogrammet (57 procent), hantverksprogrammet (81 procent), VVS- och fastighetsprogrammet (61 procent) samt naturbruksprogrammet (52 procent).

Andel och antal elever i lärlingsutbildning

I det följande avsnittet redovisar vi andel och antal lärlingar per yrkesprogram det senaste läsåret som statistiken omfattar, dvs. 2019/20.

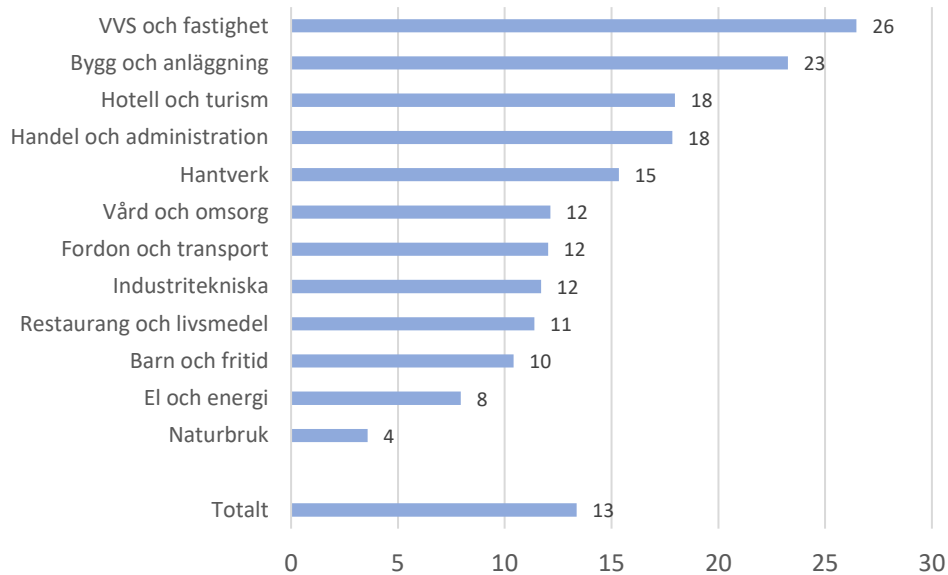
De riksrekryterande utbildningarna med egna examensmål²⁵ är inte knutna till något av de nationella yrkesprogrammen. De brukar dock räknas till yrkesprogrammen eftersom de alla är yrkesutbildningar. På dessa utbildningar går bara drygt 850 elever läsåret 2019/20, varav 105 som lärlingar. Eftersom antalet lärlingar är så litet på de riksrekryterande utbildningarna med egna examensmål ingår dessa utbildningar inte i den följande presentationen.

Stora skillnader mellan programmen i antal och andel lärlingar

I diagrammet nedan visas hur stor andel av eleverna som är lärlingar per yrkesprogram.

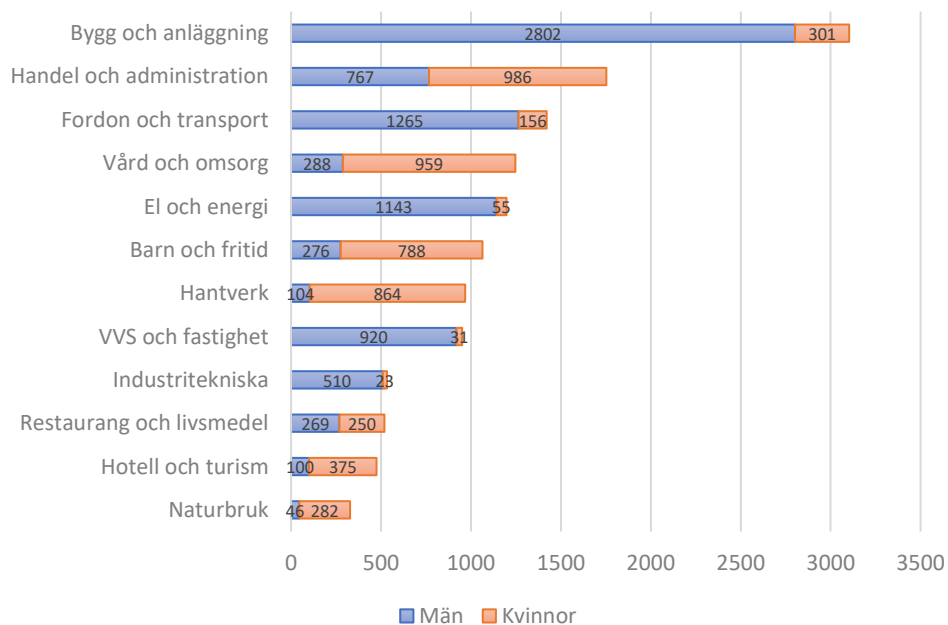
²⁵ De riksrekryterande utbildningarna med egna examensmål är flygteknikerutbildning, marinteknikerutbildning, sjöfartsutbildning, samiska näringar, tågteknikerutbildning respektive yrkesdansarutbildning. Utöver dessa finns ett flertal godkända utbildningar som utgör så kallade särskilda varianter inom yrkesprogrammen. Elever på dessa utbildningar ingår i statistiken för de respektive yrkesprogram som utbildningarna är särskilda varianter av.

Diagram 2. Andel (procent) lärlingar per program, läsåret 2019/20,

VVS- och fastighetsprogrammet, som är det näst minsta av yrkesprogrammen, har högst andel lärlingselever med 26 procent av eleverna på programmet. Även det allra minsta av yrkesprogrammen, hotell- och turismprogrammet, har en hög andel lärlingar. Bland de större programmen är det bygg- och anläggningsprogrammet, handel- och administrationsprogrammet, samt hantverksprogrammet som har högst andel lärlingar. I diagrammet nedan redovisas *antal* lärlingar per program.

Diagram 3. Antal lärlingar per program läsåret 2019/20, uppdelat på män och kvinnor.

Bygg- och anläggningsprogrammet, som är det näst största yrkesprogrammet²⁶, har flest elever som går lärlingsutbildning (3 100 elever). De utgör nära en fjärdedel av alla lärlingar. På handels- och administrationsprogrammet är det cirka 1 750 elever som är lärlingar. Det yrkesprogram som har minst antal lärlingar är naturbruksprogrammet (cirka 330 elever).

Majoriteten av lärlingarna är män

Könsfördelningen är ojämn på lärlingsutbildningarna, liksom på yrkesprogrammen i övrigt. Det är också en något större övervikt av män bland lärlingseleverna jämfört med eleverna på skolförlagd utbildning. På skolförlagda yrkesprogram är det totalt 40 procent kvinnor och 60 procent män; på lärlingsutbildningarna 37 procent kvinnor och 63 procent män. En förklaring till denna dominans av män är att kvinnor generellt sett är underrepresenterade inom program som leder mot traditionellt sett manliga yrken, vilka också är de största lärlingsprogrammen.

Vissa lärlingsutbildningar har en större obalans mellan könen än de motsvarande skolförlagda utbildningarna. Två av programmen har en relativt jämn könsfördelning bland lärlingar: handel- och administrationsprogrammet respektive restaurang- och livsmedelsprogrammet.

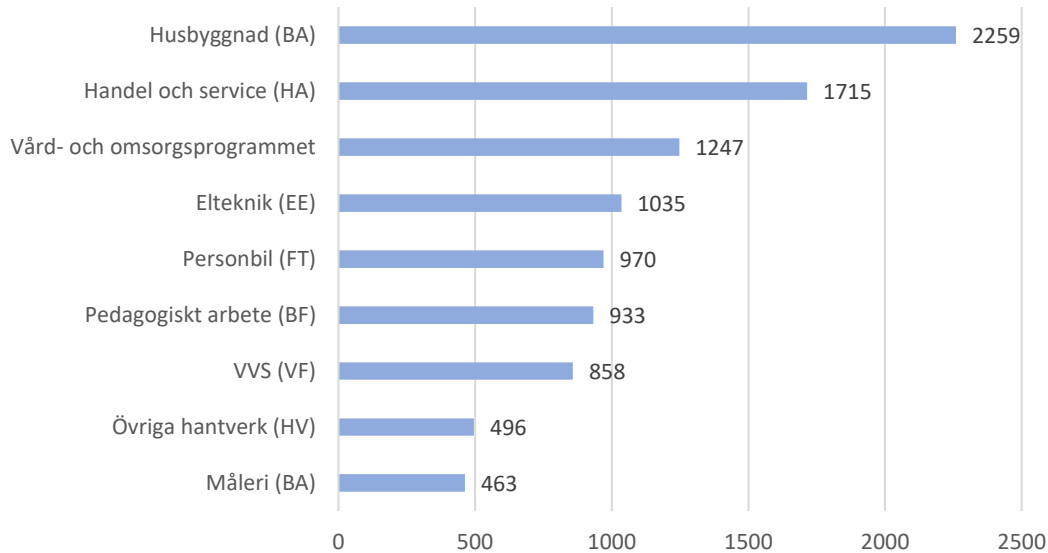
Lärlingar är koncentrerade till vissa programinriktningar

Lärlingarna är i huvudsak koncentrerade till vissa inriktningar på respektive program. När vi längre fram presenterar resultatmått för lärlingar på programmen är det alltså i huvudsak elever på dessa inriktningar som det gäller, där antalet lärlingar är flest.

I diagrammet nedan visas de programinriktningar som har flest lärlingar. Vård- och omsorgsprogrammet, som saknar inriktningar, redovisas som helhet.

²⁶ Det största yrkesprogrammet är el- och energiprogrammet.

Diagram 4. Programinriktningar med flest antal lärlingselever, läsåret 2019/20

Kommentar: På hantverksprogrammet har förutom inriktningen övriga hantverk även inriktningen *frisör* relativt många lärlingar (403).

Förutom de största programinriktningarna som återges i diagrammet har följande inriktningar flest lärlingar på övriga program läsåret 2019/20.

Inriktningen *kök och servering* på restaurang och livsmedelsprogrammet – (409 lärlingar).

Inriktningen *hotell och konferens* på hotell och turismprogrammet – (356 lärlingar).

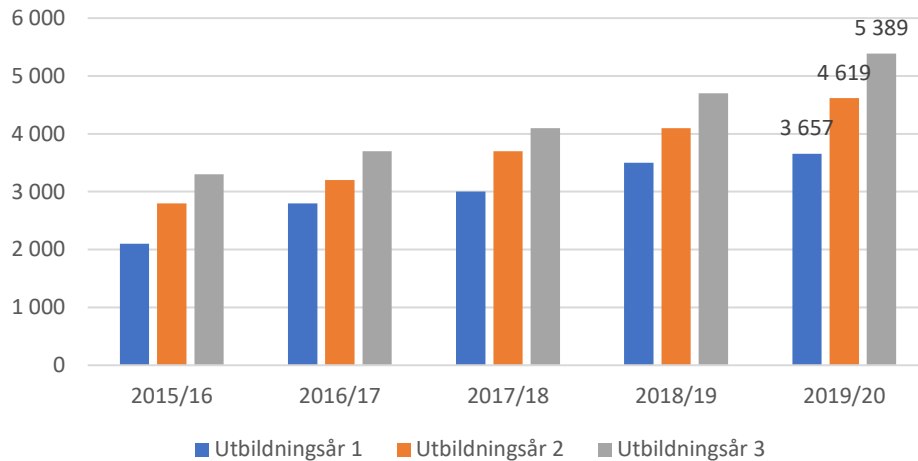
Inriktningen *djur* på naturbruksprogrammet – (280 lärlingar).

Inriktningen *svetsteknik* på industritekniska programmet – (270 lärlingar).

På de flesta av programmen är det antalsmässigt flest lärlingar på de största inriktningarna, och på några av programmen är det också dessa inriktningar som har den högsta andelen lärlingar. Men på andra program ser det annorlunda ut. Den dominerande inriktningen på det största lärlingsprogrammet – inriktningen *husbyggnad* på bygg- och anläggningsprogrammet – har inte en högre andel lärlingar än de övriga av programmets inriktningar. På fordons- och transportprogrammet har den största inriktningen *transport* lägre andel lärlingar än de andra inriktningarna på programmet. Detsamma gäller på industritekniska programmet där den största inriktningen *produkt och maskinteknik* har lägst andel lärlingar.

Elever börjar oftast på lärlingsutbildning det första utbildningsåret

Lärlingsutbildning kan påbörjas under första, andra eller tredje utbildningsåret, men de allra flesta av eleverna påbörjar lärlingsformen redan från första året. I diagrammet nedan visas utvecklingen över tid av antal lärlingar per utbildningsår. De senare åren ingår även elever som var lärlingar det första året, men dessutom tillkommer elever som börjar sin lärlingsutbildning det andra eller tredje utbildningsåret.

Diagram 5. Antal lärlingar uppdelat på utbildningsår, läsåren 2015/16–2019/20

Antalet elever som går lärlingsutbildning första utbildningsåret har ökat för varje läsår. Läsåret 2015/16 var det 2 100 elever som gick en lärlingsutbildning första året. Läsåret 2019/20 har antalet lärlingselever det första året ökat till 3 657.

Vilka är eleverna på lärlingsutbildningen?

En representativ elev inom lärlingsutbildningen är en man som läser år tre på bygg- och anläggningsprogrammet i något av de tre storstadslänen. När det gäller vilka elever som går lärlingsutbildning finns dock stora variationer mellan de olika yrkesprogrammen. Generellt sett följer dessa programskillnader i elevernas bakgrund samma mönster som för eleverna på de skolförlagda utbildningarna, men det finns vissa skillnader.

Lärlingseleverna har lägre meritvärde från grundskolan – men skillnaden har minskat

Den största skillnaden mellan elever som går lärlingsutbildning och elever som går motsvarande utbildning huvudsakligen skolförlagd är att lärlingarna generellt har något lägre genomsnittligt meritvärde från grundskolan.²⁷ Av elever som gick lärlingsutbildning läsåret 2019/20 var det genomsnittliga meritvärdet 185, vilket kan jämföras med 198 för elever som går en skolförlagd utbildning på yrkesprogram. Lägst meritvärde från grundskolan hade lärlingseleverna på fordons- och transportprogrammet (i genomsnitt 167), följt av eleverna på handels- och administrationsprogrammet (176). Högst meritvärde från grundskolan hade lärlingseleverna på restaurang- och livsmedelsprogrammet (198), tätt följt av lärlingseleverna på naturbruksprogrammet (196).

Mellan läsåren 2015/16 och 2019/20 har det inom samtliga yrkesprogram skett en minskning av skillnaden i meritvärde mellan elever i lärlingsutbildning och elever i motsvarande skolförlagda utbildningar. Lsåret 2019/20 är denna skillnad mycket liten på en del av programmen – bygg- och anläggnings-, hotell- och turism-, VVS- och fastighets-, samt

²⁷ Meritvärdet utgörs av summan av betygsvärdena för de 16 bästa betygen efter årskurs 9. Betygen omvandlas till följande värden: A (20), B (17,5), C (15), E (10), F (0). Genomsnittligt meritvärde beräknas endast för elever som fått godkänt slutbetyg (A-E) i minst ett ämne.

restaurang- och livsmedelsprogrammet. På det sistnämnda är till och med lärlingarnas meritvärde något högre. Under perioden har meritvärdet ökat för elever på lärlingsutbildning med 11,1 procentenheter, och för elever på skolförlagda yrkesprogram med 6,2 procentenheter. Detta motsvarar en procentuell ökning med 6 respektive 3 procent.

Sammanfattningsvis har lärlingars meritvärde ökat mer och i högre takt än för elever generellt på yrkesprogrammen. Detta tyder på att allt fler elever med högre meritvärde från grundskolan väljer lärlingsutbildning. Lärlingselevernans ökade meritvärde är högst för elever på industritekniska programmet följt av vård och omsorgsprogrammet. Ökningen av meritvärdet är lägst för elever på barn- och fritidsprogrammet respektive på naturbruksprogrammet

Vanligare att elever från introduktionsprogram väljer lärlingsutbildning

Det är något vanligare att elever på lärlingsutbildning har inlett sin gymnasieutbildning på ett introduktionsprogram, jämfört med elever på skolförlagda yrkesprogram. Av den kull som våren 2019 fullföljde gymnasieskolan som lärlingar hade 19 procent inlett sin gymnasieutbildning på introduktionsprogram. Samma andel var 14 procent för de som gått skolförlagda yrkesprogram.

Eftersom elever från introduktionsprogram i genomsnitt har lägre betyg från grundskolan är det dessa elever som till stor del står för det lägre meritvärdet för lärlingar. Det genomsnittliga meritvärdet, i vår population, var 117 för elever från introduktionsprogram och 199 för elever som direkt började på nationellt program.

Små skillnader i övrigt mellan lärlingseleverna och eleverna på skolförlagda yrkesprogram

I avsnitten ovan har vi visat att det bland lärlingselever är en något högre övervikt av män jämfört med elever på skolförlagda yrkesprogram, samt att lärlingarna i hög grad går på skolor med enskilda huvudmän. Ovan har vi dessutom visat att en högre andel av lärlingarna har påbörjat sina gymnasiestudier på ett introduktionsprogram och att lärlingselevernans genomsnittliga meritvärde från grundskolan är något lägre jämfört med elever på motsvarande skolförlagda yrkesprogram.

Utöver detta är det – på grundval av statistiken – inte mycket som skiljer eleverna som går lärlingsutbildning från elever som går motsvarande utbildning huvudsakligen skolförlagd. På programnivå följer lärlingselevernans bakgrundsförhållanden samma mönster som för eleverna på de skolförlagda yrkesprogrammen. Det finns inga tydliga skillnader när det gäller andelen elever som är födda utomlands eller som har utlandsfödda föräldrar. Det finns en viss tendens att lärlingarnas föräldrar i något mindre utsträckning är eftergymnasialt utbildade, men även denna skillnad är liten.

Programgrupp 1 och programgrupp 2 – två kategorier av yrkesprogram efter elevskillnader och typ av yrkesinriktning

Sett till skillnader i elevgruppernas sammansättning på de olika yrkesprogrammen är det vissa program där män dominerar andelsmässigt och där det genomsnittliga meritvärdet från grundskolan är något lägre än på andra program. Dessa program är el- och energi-programmet, bygg- och anläggningsprogrammet, fordons- och transportprogrammet, industritekniska programmet samt VVS- och fastighetsprogrammet. På de övriga

yrkesprogrammen är majoriteten kvinnor och meritvärdet är lite högre. Detta gäller barn- och fritidsprogrammet, restaurang- och livsmedelsprogrammet, hantverksprogrammet, hotell- och turismprogrammet, handels- och administrationsprogrammet, naturbruksprogrammet, samt vård- och omsorgsprogrammet. Flera av programmen i den senare kategorin har en koppling till vidare studier på högskolan, på så vis att en hög andel av eleverna läser in grundläggande högskolebehörighet. För program i den första kategorin är detta inte lika vanligt.

Utifrån samma indelning av programmen i två kategorier finns dessutom skillnader i inriktningen mot olika typer av yrken. Det gäller å ena sidan yrken inom verksamhet som bygg, tillverkning och industri – det vill säga verksamheter som kan beskrivas som i huvudsak materiella – och å andra sidan yrken inom omvårdnad och service; yrkesverksamhet som mer handlar om kontakt med människor. I de följande analyserna har vi till stora delar valt att gruppera programmen i dessa två kategorier, inriktade mot materiella verksamheter – som vi i fortsättningen benämner programgrupp 1, respektive inriktade mot omvårdnad och service – som vi benämner programgrupp 2.²⁸

Jämförelser i resultat mellan lärlingselever och elever på skolförlagda yrkesprogram

Hittills har vi redovisat hur lärlingseleverna är fördelade på olika program och vilka elever som är lärlingar jämfört med eleverna i motsvarande skolförlagda utbildningar. Dessa förhållanden tar vi hänsyn till när vi i det följande redovisar statistik för att belysa frågan om eventuella mervärden med lärlingsutbildning jämfört med skolförlagd utbildning i termer av elevernas resultat. Statistiken gäller elevernas genomströmning respektive verksamhet efter utbildningarna.

Jämförelserna görs huvudsakligen mellan programgrupperna 1 och 2 enligt definitionen i det föregående avsnittet.

Olika populationer för genomströmning respektive sysselsättning

Eftersom vi vill redovisa så aktuella uppgifter som möjligt, och sysselsättningsstatistiken publiceras med två års eftersläpning, har vi valt att inte redovisa resultatstatistik respektive sysselsättningsstatistik för samma årskull av elever. I den följande resultatredovisningen beskrivs kortfattat vilka populationer som vi använder för de två olika resultatmåten.

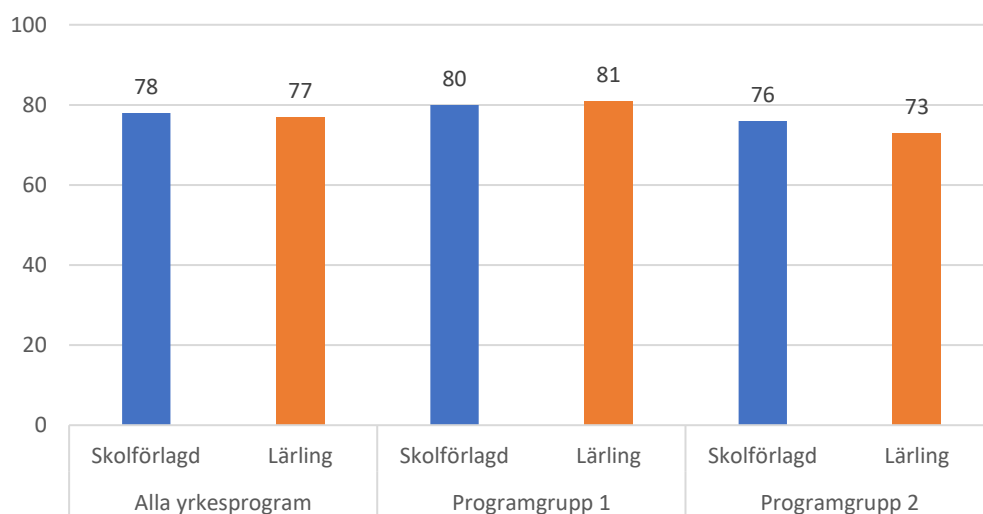
Elevernas genomströmning

Det första resultat som vi undersöker är genomströmningen, definierat som andelen med fullföljd utbildning – examen eller studiebevis om minst 2 500 poäng. Vi undersöker genomströmningen för den elevkull som påbörjade gymnasieskolan läsåret 2016/17, och mätpunkten är fyra år efter påbörjad gymnasieutbildning, dvs. vårterminen 2020. Med fyra års spann täcks även in elever som bytt utbildning och därmed fått en förlängd studietid, samt elever som av olika skäl behövt mer tid än tre år för att nå fram till examen eller

²⁸ Naturbruksprogrammet faller lite utanför den här yrkesmässiga kategoriseringen men hör ändå samman med programgrupp 2 eftersom eleverna på detta program har jämförelsevis hög genomsnittlig betygspoäng och ofta läser vidare i eftergymnasiala utbildningar.

studiebevis. I diagrammet nedan visas denna genomströmning för elever i lärlingsutbildning jämfört med elever i motsvarande skolförlagd utbildning. Detta dels för yrkesutbildningarna totalt, dels uppdelat i de två respektive programgrupperna.

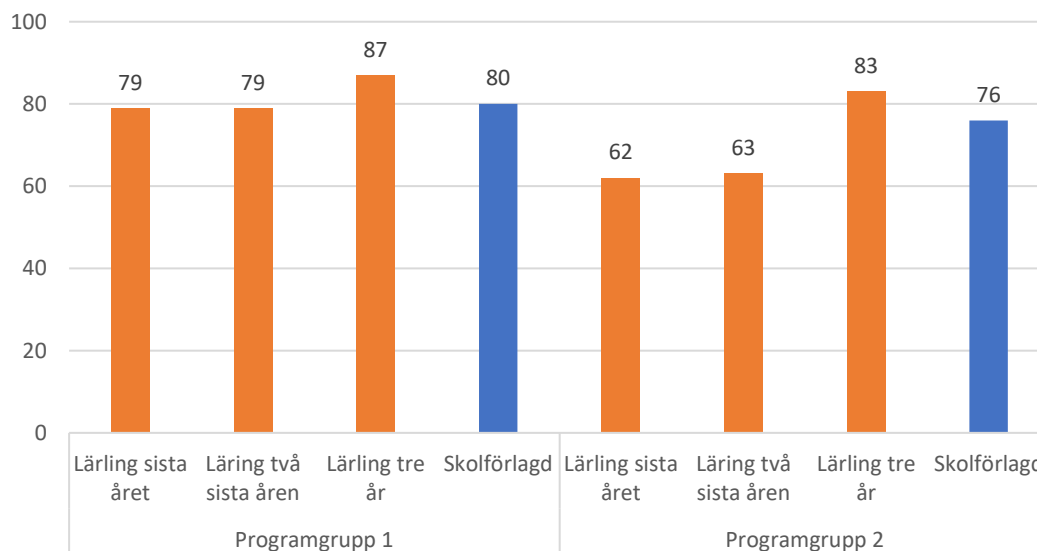
Diagram 6. Andel (procent) elever som fullföljt yrkesprogram med examen eller studiebevis om minst 2 500 poäng inom 4 år, av elever som påbörjat yrkesprogram höstterminen 2016.

På totalnivå är det liten skillnad i genomströmning då lärlingselever jämförs med elever på skolförlagd utbildning. På yrkesprogram inom bygg, tillverkning och industri (programgrupp 1) är det marginellt högre genomströmning för lärlingar. På yrkesprogram inom vård, omsorg och service (programgrupp 2) har lärlingar lägre genomströmning jämfört med elever på skolförlagda program.

Vilket år som lärlingsutbildningen påbörjas har stor betydelse för genomströmningen

Nedan jämför vi genomströmningen för elever i skolförlagd utbildning med lärlingseleverna uppdelade i tre kategorier: lärlingar från det första utbildningsåret (3 år som lärling), från det andra utbildningsåret (2 år som lärling) respektive från det tredje utbildningsåret (1 år som lärling). Som framgår av diagrammet är genomströmningen olika beroende på hur många år av utbildningen eleverna varit lärlingar.

Diagram 7. Andel (procent) elever som fullföljt yrkesprogram med examen eller studiebevis om minst 2 500 poäng inom 4 år, av elever som påbörjat yrkesprogram höstterminen 2016.

De elever som gått ett helt 3-årigt yrkesprogram som lärling, dvs. redan från första utbildningsåret, har en högre genomströmning jämfört med elever som gått motsvarande utbildning skolförlagd. De elever som påbörjat lärlingsutbildningen senare än det första utbildningsåret har dock inte högre genomströmning, och inom programgrupp två är dessa elevers genomströmning betydligt lägre.

Lärlingarnas lägre meritvärde återspeglas inte i en lägre genomströmning

I tabellen nedan särredovisas andelen med fullföljd utbildning inom 4 år för elever som direkt börjat på nationellt program respektive elever som först gått på ett introduktionsprogram. I tabellen visas också det genomsnittliga meritvärdet enligt den indelningen.

Tabell 2. Genomsnittligt meritvärde från grundskolan, samt andel med examen eller studiebevis (2 500 p) inom 4 år, elever som påbörjat gymnasieskolan höstterminen 2016 och vars senaste utbildning var på ett nationellt yrkesprogram

		Antal	Genomsnittligt meritvärde från grundskolan	Andel med examen eller studiebevis
	Totalt	31 995	187	78
Elever som börjat direkt på ett nationellt program	Skolförlagd utbildning	23 271	200	83
	Lärlingsutbildning	3 946	193	82
	<i>Lärlingar endast senaste året</i>	<i>1 268</i>	<i>198</i>	<i>81</i>
	<i>Lärlingar två senaste åren</i>	<i>1 054</i>	<i>188</i>	<i>78</i>
	<i>Lärlingar tre senaste åren</i>	<i>1 624</i>	<i>192</i>	<i>86</i>
Elever som inlett på ett introduktionsprogram	Skolförlagd utbildning	3 909	112	48
	Lärlingsutbildning	869	109	56
	<i>Lärlingar endast senaste året</i>	<i>303</i>	<i>104</i>	<i>40</i>
	<i>Lärlingar två senaste åren</i>	<i>344</i>	<i>110</i>	<i>56</i>
	<i>Lärlingar tre senaste åren</i>	<i>222</i>	<i>114</i>	<i>76</i>

För elever som direkt börjat på nationellt program är det genomsnittliga meritvärdet från grundskolan lägre på lärlingsutbildning jämfört med skolförlagd utbildning. Ändå ligger genomströmningen på samma nivå för lärlingarna som för elever på skolförlagd utbildning. För elever som varit lärlingar alla tre utbildningsåren är genomströmningen högre.

För elever som gått ett introduktionsprogram innan de påbörjat ett nationellt program är det mindre skillnad i meritvärde mellan lärlingselever och skolförlagda elever. För denna grupp är genomströmningen högre bland elever i lärlingsutbildning, undantaget de som varit lärlingar endast det senaste utbildningsåret.

När lärlingar jämförs med elever på skolförlagd utbildning kan vi konstatera att skillnaden i meritvärde tycks spela mindre roll för genomströmningen än antalet år i lärlingsutbildning.

Lärlingsutbildningen förbättrar genomströmningen i förhållande till meritvärdet

I en fördjupad analys (se bilaga 1²⁹) mäter vi sannolikheten för genomströmning med kontroll för skillnaderna mellan elevgrupperna i lärlings- respektive i skolförlagd utbildning. Som tidigare nämnts är den största skillnaden att lärlingseleverna på gruppnivå har lägre meritvärde från grundskolan. Meritvärdet är det som har mest påverkan på sannolikheten för fullföljd utbildning. Det förväntade utfallet vore därför att lärlingseleverna har en lägre sannolikhet för genomströmning, men så är alltså inte fallet. I stället är den för lärlingarna totalt lika hög som för elever på de skolförlagda yrkesprogrammen.

Den fördjupade analysen bekräftar att det har betydelse vilket utbildningsår som eleverna påbörjar lärlingsutbildning. Lärlingsutbildningen har ingen signifikant effekt på genomströmningen för elever som påbörjat lärlingsformen det sista utbildningsåret. Att ha gått lärlingsutbildning alla tre utbildningsåren innebär en signifikant och stor positiv effekt på genomströmningen. Detta inom båda programgrupperna.

Lärlingsutbildningen innebär alltså en förbättrad genomströmning för de elever som tidigt i utbildningen väljer denna form. Förklaringarna till denna förhöjda genomströmning ligger i andra förhållanden än de vi har tillgång till i statistiken, och som finns med i vår analysmodell (se bilagan). Vad vi kan säga utifrån den statistiska analysen är kort sagt att genomströmningen är högre för elever som går ett helt yrkesprogram som lärlingar, men vi vet inte varför. Det skulle exempelvis kunna vara så att lärlingsutbildningen – för de elever som valt den – fungerar motivationshöjande och närvarofrämjande. I den kvalitativa delen av studien, i nästa kapitel, kommer vi att söka sådana förklaringar.

Jämförelser inom gruppen lärlingar

Vi har också kontrollerat hur genomströmningen – examen eller studiebevis om 2 500 poäng inom 4 år – skiljer sig mellan olika grupper av lärlingar. Detta visar att det i stort sett är samma förhållanden som påverkar genomströmningen bland lärlingarna som bland

²⁹ Kortfattat beskrivet använder vi multivariat analys för att fastställa effekten för genomströmningen av lärlingsutbildning med kontroll för effekten av övriga förhållanden. De resultat som kommenteras i detta avsnitt presenteras i tabell 3 och 4 i bilagan.

elever i allmänhet på yrkesprogrammen, och att det är meritvärdet från grundskolan som har störst betydelse. Vad som i övrigt kan lyftas fram är följande.

- För kvinnor jämfört med män är det en negativ skillnad i genomströmning på de mer mansdominerade utbildningarna i programgrupp 1.
- På programgrupp 2 är det en positiv skillnad i genomströmningen för lärlingar på fristående skolor jämfört med lärlingar på offentliga skolor.
- Att gå ett yrkesprogram i andra kommuner än storstadskommuner har en positiv effekt på genomströmningen. Detta gäller både lärlingsutbildning och skolförlagda yrkesprogram.
- Det är en högre sannolikhet att en elev fullföljer sin gymnasieutbildning om den går ett yrkesprogram inom programgrupp 1 jämfört med programgrupp 2. Detta gäller både lärlingsutbildning och skolförlagda yrkesprogram.

Elevernas sysselsättning efter utbildningarna

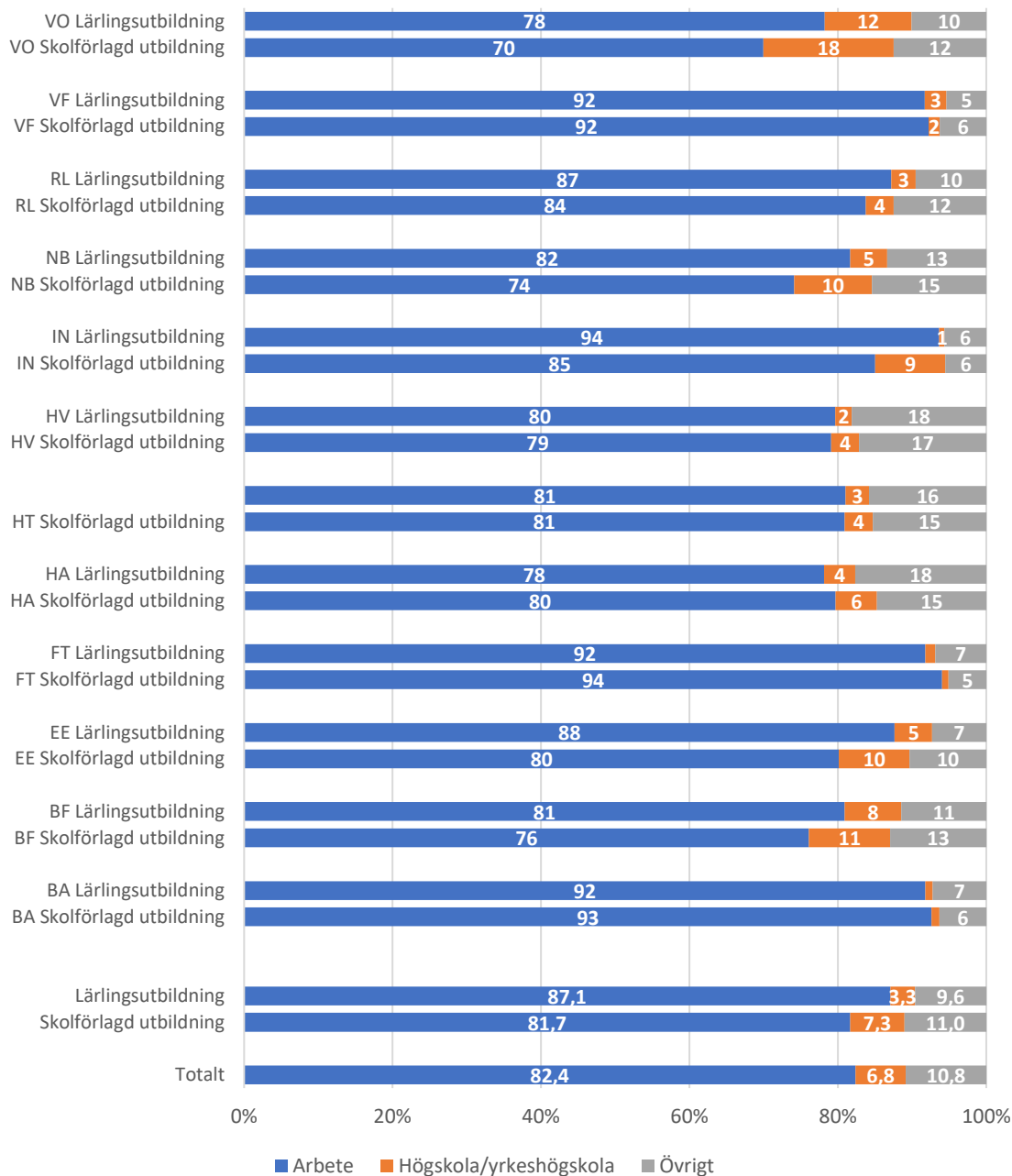
Det andra resultatmåttet som vi undersöker är elevernas sysselsättning efter utbildningen. Uppgifterna som vi redovisar nedan utgår från ungdomar som slutförde sin utbildning läsåret 2016/17, och avser sysselsättningen 2018 (dvs ett år efter slutförd utbildning).³⁰

Diagrammet nedan visar skillnader i sysselsättning mellan elever som fullföljt ett yrkesprogram som lärling respektive elever som fullföljt skolförlagt yrkesprogram. Med fullföljt avses uppnådd yrkesexamen eller studiebevis om minst 2 500 poäng. Av dessa totalt 26 700 elever var det 3 520 som gått en lärlingsutbildning³¹ och 23 180 som gått en skolförlagd utbildning.

³⁰ Med eftersläpningen av sysselsättningsstatistiken är 2018 det senast tillgängliga verksamhetsåret vid tidpunkten för den här studien.

³¹ Ungdomar som enligt studievägs-koden hade läst en lärlingsutbildning i år tre i gymnasieskolan.

Diagram 8. Sysselsättning 2018 (andel ungdomar i procent) ett år efter lärlingsutbildning respektive skolförlagd utbildning, per program. Ungdomar som slutfört med examen eller studiebevis vårterminen 2017

I nedre delen av diagrammet framgår att för yrkesprogram totalt är de som gått lärlingsutbildning i högre grad sysselsatta i arbete³² året efter utbildningen, medan elever från skolförlagda utbildningar i högre grad är studerande. Bland de ungdomar totalt som fullföljt en lärlingsutbildning var andelen i arbete 87 procent, vilket är en något högre andel jämfört med ungdomar som fullföljt en skolförlagd utbildning, av vilka 82 procent var i arbete. Denna skillnad ligger i linje med vad som kan förväntas då lärlingsutbildningen innebär en tydligare inriktning mot fortsatt yrkesverksamhet.

Det framgår också att det är ganska stora skillnader mellan avgångna från de respektive programmen. På en del av programmen är det mer tydligt en högre andel sysselsatta i arbete bland lärlingarna än bland dem som gått utbildningen skolförlagt. Detta gäller vård- och omsorgsprogrammet, naturbruksprogrammet, industritekniska programmet, och el- och energiprogrammet.

Genom lärlingsutbildningen går fler elever vidare till relevant sysselsättning

I vår fördjupade analys³³ tar vi reda på mer om lärlingarnas sysselsättning efter utbildningen, utöver vad som framgår av den deskriptiva statistiken som presenteras i diagrammet ovan.

Efter yrkesprogrammen ska eleverna ha de kunskaper som behövs för att arbeta inom de yrkesområden som programmen är inriktade mot, men de ska också ha givits möjligheter att läsa kurser som förbereder för högskolestudier. Med rätt behörighet har de också möjligheter att läsa vidare på yrkeshögskola. Den sysselsättning som vi mäter är den som överensstämmer med dessa mål för yrkesprogrammen. Det vill säga arbete, studier på högskola eller studier på yrkeshögskola. Vi benämner detta utfall som *relevant sysselsättning* ett år efter fullföljd gymnasieutbildning.

Vi tar också hänsyn till skillnader mellan elevgrupperna som gått lärlingsutbildning respektive skolförlagd utbildning.

Enligt den definition av relevant sysselsättning som vi mäter, samt med kontroll för bakgrundsförhållanden, visar resultaten en totalt sett liten skillnad mellan elever från lärlingsutbildning och från skolförlagd yrkesutbildning. För elever från programgrupp 1 är det dock en något högre sannolikhet att vara i relevant sysselsättning för de som har gått lärlingsutbildning. Viktigt att påpeka är att detta inte är hela sanningen vad gäller sysselsättningen, eftersom resultaten gäller elever som har slutfört utbildningen. Jämförelsen mellan lärlingselever och skolförlagda elever ska bedömas utifrån lärlingselevernas förhöjda genomströmning i förhållande till dessa elevers lägre meritvärde. Mervärdet av lärlingsutbildningen för sysselsättningen utgörs därför främst av ett ökat antal elever som slutfört utbildningen och därmed kunnat gå vidare till en utbildningsrelevant sysselsättning.

³² Som personer i arbete inräknas de som inte är registrerade som studerande, inte är arbetslösa/i arbetsmarknadspolitisk åtgärd och som har viss lägsta inkomstnivå i tre vedertagna nivåer: etablerade på arbetsmarknaden, i svag ställning på arbetsmarknaden eller i osäker ställning på arbetsmarknaden.

³³ Analysen presenteras i detalj i bilaga 1, tabell 5 och 6.

De bakgrundsförhållanden som påverkar sannolikheten för en relevant sysselsättning efter utbildningarna är i huvudsak desamma oavsett om eleverna gått utbildningen som lärling eller skolförlagt.

Betygsresultat – inte oväntat är elever som presterat bra i utbildningen också i högre grad i relevant sysselsättning efter utbildningen. För lärlingar gäller detta samband mellan högt betyg och sysselsättning i synnerhet elever från programgrupp 1.

Kön – det är högre sannolikhet att män än kvinnor är i relevant sysselsättning ett år efter fullföljd utbildning. Denna könsskillnad gäller båda programgrupperna, och den är något större för elever från lärlingsutbildning. Här är huvudförklaringen att kvinnor i högre grad läser upp sina betyg på komvux, då denna skolform inte ingår i vår definition av utbildningsrelevant sysselsättning. Andelen av kvinnorna som är registrerade i ”övriga studier” är 8 procent, samma andel bland männen är 3 procent.

Typ av huvudman – det är lägre sannolikhet att vara i relevant sysselsättning ett år efter fullföljd utbildning för lärlingar som gått i en fristående skola jämfört med lärlingar som gått i en offentlig skola. Denna skillnad mellan elever från fristående och offentliga skolor är lika stor för elever på skolförlagda yrkesprogram som för elever från lärlingsutbildning.

En möjlig förklaring till detta skulle kunna vara att elever från fristående skolor i högre utsträckning läser på komvux året efter gymnasieskolan. Så är emellertid inte fallet. Vi har jämfört andelarna som är sysselsatta i ”övriga studier” (dvs. komvux eller folkhögskola) bland elever som gått i en fristående respektive i en offentlig skola. Dessa andelar är 5 respektive 4 procent, vilket inte är en skillnad som förklarar den lägre andelen i arbete eller högskolestudier för elever från fristående skolor. De övriga tänkbara orsakerna är antingen skolrelaterade eller elevrelaterade, men den typen av skillnader mellan offentliga och fristående skolor har vi inte undersökt.

Utländsk bakgrund har ett negativt samband med sannolikheten för en relevant sysselsättning ett år efter fullföljd utbildning. (För lärlingar från programgrupp 1 är detta samband inte signifikant.)

Typ av yrkesprogram. Elever från programgrupp 1 har en högre sannolikhet att vara i relevant sysselsättning ett år efter avslutad utbildning, jämfört med elever från programgrupp 2. Detta gäller oavsett om man gått skolförlagda utbildningar eller lärlingsutbildningar.

Sammanfattning av den statistiska uppföljningen och den kvantitativa analysen

Andelen av gymnasieeleverna som väljer lärlingsutbildning har ökat årligen sedan den infördes som en permanent form i gymnasieskolan med Gy 2011. Läsåret 2019/20 var andelen lärlingar drygt 13 procent av eleverna på yrkesprogram.

Jämförelsen mellan lärlingselever och elever som väljer skolförlagda yrkesprogram visar följande huvudsakliga skillnader.³⁴

- Lärlingarna har ett något lägre genomsnittligt meritvärde från grundskolan.
- En högre andel av lärlingarna har inlett sina gymnasiestudier på introduktionsprogram.
- En något högre andel av lärlingarna har föräldrar utan eftergymnasial utbildning.

Trots att detta är skillnader som har samband med elevernas resultat har lärlingarna en lika hög eller högre genomströmning jämfört med eleverna på motsvarande skolförlagda yrkesprogram. Det finns mervärden med lärlingsutbildning som ger utslag i våra resultatmått. Slutsatserna kan förenklat sammanfattas i två punkter.

- Elever som tidigt i gymnasieutbildningen valt lärlingsformen har en förhöjd genomströmning.
- Utöver effekten i termer av genomströmning ger dessutom lärlingsutbildningen en viss ökad sannolikhet för sysselsättning i arbete eller högskolestudier. Detta gäller elever från program som är inriktade mot bygg, tillverkning och industri (programgrupp 1).

³⁴ Dessa skillnader (i de elevpopulationer som vi undersöker) har minskat över tid.

Kvalitativ studie om lärlingsutbildningen

I det föregående kapitlet har vi sammanställt information om gymnasial lärlingsutbildning utifrån analyser av registerstatistik. Av sammanställningen hittills tydliggörs också vilken ytterligare kunskap som är nödvändig för våra frågeställningar dels om lärlingsutbildningens mervärden, dels om lärlingsutbildningens eventuella utvecklingsområden. Det rör sig om uppgifter som inte syns i statistiken och som kan sammanfattas i följande övergripande frågeställningar.

- Hur ser behov och efterfrågan av lärlingsutbildning ut, och vad är det som påverkar erbjudandet av lärlingsutbildning?
- Är lärlingsutbildningens organisation, upplägg och genomförande ändamålsenlig?
- Finns det begränsningar i förutsättningarna för lärlingsutbildning?
- Finns det mervärden med lärlingsutbildning utöver vad som visar sig i kvantitativa utfallsmått? Vad är skolornas, elevernas och arbetsgivarnas syn på utbildningen?
- Behöver lärlingsutbildningen förändras för att stämma bättre överens med skolornas och arbetsmarknadens behov och med elevernas intressen och förutsättningar?

För dessa frågor är det inte tillräckligt med statistik. Exempelvis kan inte frågan om behov och efterfrågan besvaras med elevstatistiken om sökande och antagna, eftersom det kan vara utbudsrelaterade faktorer såväl som efterfrågerelaterade som påverkar hur eleverna väljer utbildning. Vidare gäller frågan om mervärden om det finns andra värden i lärlingsutbildningen för just de elever som väljer den, eller för de arbetsgivare och branscher som är en del av den. Exempelvis kan möjligheten till lärlingsutbildning innebära att vissa elever går en yrkesinriktad gymnasieutbildning som annars inte alls skulle göra det. Det kan vara så att lärlingsformen passar vissa elever bättre, även om det inte märks i form av bättre resultat. Den längre tiden som eleverna är på arbetsplats kan också ge kvalitativa mervärden för arbetsgivare.

För att få ett underlag för att fylla dessa kvarstående kunskapsluckor har vi genomfört en intervjuundersökning, som redovisas i detta kapitel.

Det ingår också i vårt uppdrag att ta reda på om statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning fungerar och utnyttjas enligt intentionerna. I undersökningen ingår därför frågor om användningen av statsbidraget.³⁵

Metod och tillvägagångssätt

För intervjuundersökningen har vi gjort ett urval av gymnasieskolor som har en tillräcklig volym och erfarenhet av lärlingsverksamhet för att kunna ge oss den information vi efterfrågar. På dessa skolor har vi intervjuat rektorer och yrkeslärare som arbetar med

³⁵ Frågor om statsbidraget redovisas i ett senare, separat kapitel.

lärlingsutbildning. Intervjuerna har berört villkoren för lärlingsutbildningen och hur elever, lärare och handledare upplever utbildningen. I de kommuner där dessa skolor har sin verksamhet har vi också gjort intervjuer på huvudmannanivå – framför allt för att få svar på frågor om lärlingsutbildningen i ett större sammanhang, organisationsfrågor samt frågor om statsbidraget för gymnasial lärling.

I urvalet av skolor har det ingått både offentliga och fristående skolor. Emellertid har de tillfrågade fristående skolorna valt att inte medverka i vår undersökning. De fristående skolornas perspektiv täcks i intervjuerna på huvudmannanivå, där representanter från de två största skolkoncernerna medverkat.

I några av våra urvalskommuner har vi också fått möjlighet att intervjua arbetsgivare som tar emot lärlingar i de arbetsplatsförlagda delarna av utbildningen.

Genom den kedja av intervjuer som genomförts inom och omkring varje utvald skola – 9 skolor och sammanlagt 31 intervjuer – har vi med detta upplägg kunnat gå på djupet i beskrivningen av lärlingsutbildning jämfört med motsvarande skolförlagd utbildning. Däremot medger inte detta upplägg generaliserbarhet på så vis att resultaten med säkerhet kan sägas vara giltiga för alla landets lärlingsutbildningar.

Syftet har varit att besvara frågeställningar genom ett strategiskt urval och inte att studera vissa verksamheter och huvudmän. Därför anger vi inte vilka skolor och huvudmän som vi har varit i kontakt med i studien.

Lärlingsutbildningens struktur och organisation

Lärlingsutbildning skiljer sig från skolförlagd yrkesutbildning genom att den innebär en kombination av teori och praktik genom hela utbildningen, medan de skolförlagda utbildningarna ofta har apl (ca 15 veckor) i en sammanhängande period. Ytterligare en uppenbar skillnad är att i lärlingsutbildningen sker större delar av lärandet på arbetsplats, och att fler kurser och delar av kurser genomförs och bedöms på arbetsplatsen av yrkesläraren i samverkan med handledaren.

Utifrån intervjuerna har framkommit att lärlingsutbildningen oftast har ett upplägg som innebär att eleverna förbereds teoretiskt under första hälften av termin 1, och under resten av utbildningen tillbringar tre dagar i veckan i arbetsplatsförlagt lärande (apl) varvat med två dagars skolundervisning. Ett annat vanligt förekommande upplägg är att eleverna från mitten av termin 1 är på skolan i två veckor och på arbetsplats i två veckor, ibland med en successiv ökning av de arbetsplatsförlagda delarna. Mindre vanligt, men också förekommande, är att lärlingseleverna påbörjar sin apl senare än det första utbildningsåret.

Det vanligaste är att eleverna gör sin apl på en och samma arbetsplats men det förekommer också att de byter arbetsplats.

Det teoretiska innehållet i kurserna samt de gymnasiegemensamma ämnena läser eleverna på skolan. De praktiska momenten genomförs på arbetsplats, liksom den del av lärandet som handlar om att omsätta teoretiska kunskaper i praktik.

Mest ändamålsenligt med egen organisation för lärlingsutbildningen

Det finns variationer i upplägget av lärlingsutbildning som främst beror på om huvudmännen organiserat lärlingsutbildningen separat eller som en del av den ordinarie organisationen. I våra diskussioner med huvudmän, rektorer och lärare har det framgått att en separat organisation för lärlingsutbildningen möjliggör en tydligare struktur och ett mer hanterbart schema, som gör det enklare att hantera och planera elevernas undervisning och stödet från lärare till elev. Den gör det också möjligt att samla lärlingar från olika yrkesprogram för undervisningen i de gymnasiegemensamma ämnena. För lärlingseleverna innebär en separat organisation dessutom en större samhörighet med elever som läser utbildningen på samma sätt.

Den mest funktionella organisationen för lärlingsutbildning, enligt våra respondenter, är att samla kommunens eller samverkansområdets lärlingselever i särskilda skolenheter, under ”ett tak”. Det finns flera fördelar med att på så sätt koncentrera lärlingsutbildning till en enhet. Det innebär att skolan inte behöver arbeta med lärlingsutbildning vid sidan om ordinarie skolförlagd utbildning med 15 veckors apl. I stället kan verksamheten fokusera på lärlingskonceptet i relationen med det omgivande arbetslivet, och bygga upp ett system för apl under längre perioder. Det gör det alltså enklare att etablera en långsiktighet i samarbetet med arbetsplatserna, vilket också innebär fördelar genom en tydlighet och kontinuitet för de arbetsplatser som tar emot lärlingar. För huvudmännen kan det dessutom finnas ekonomiska fördelar med lärlingsutbildning på särskilda enheter. Detta eftersom lokaler och utrustning som behövs för att syftet med utbildningen ska kunna uppfyllas i hög utsträckning finns på de arbetsplatser där eleverna gör sin apl.³⁶

Olika förutsättningar och upplägg för olika typer av huvudmän

Huvudmän har dock i varierande grad möjlighet att organisera lärlingsutbildning i separata enheter. Många huvudmän har i stället lärlingsutbildning inom den ordinarie organisationen, med samläsning mellan lärlingar och ordinarie yrkesprogramselever. En sådan blandad organisation för med sig en viss otydlighet när det gäller skillnaderna för eleverna som går den ena eller den andra formen. Dessutom innebär det utmaningar i schemalaggeningen, vilket bland annat kan resultera i långa dagar för lärlingarna.

Det är vissa stora kommuner och de båda skolkoncernerna som har kunnat bygga upp sammanhållande lärlingskoncept. Jämfört med stora huvudmän har de mindre huvudmännen inte samma villkor och möjligheter att anpassa gymnasieorganisationen. Med ett mindre elevunderlag finns inte förutsättningarna för att dela upp elever mellan olika skolor med egna koncept eller programinnehåll. Dessa huvudmän har därför ofta alla gymnasieelever samlade på en enda gymnasieskola. Kombinationen av å ena sidan ett begränsat elevantal per program och kommun, och å andra sidan ett spritt och begränsat utbud av arbetsgivare för apl, innebär att det är nödvändigt med regional samverkan kring såväl utbud som genomförande. Följaktligen är kommunal samverkan mer välutvecklad i regioner som präglas av dessa förutsättningar. En kommunal huvudman i norra Sverige beskriver

³⁶ I 2 kap. 35 § skollagen anges att för utbildningen ska de lokaler och den utrustning finnas som behövs för att syftet med utbildningen ska kunna uppfyllas.

att de har ett aktivt nätverksarbete med sina grannkommuner, där de byggt upp ett förtroende och en långsiktighet i samarbetet kring lärlingsutbildning. Detta samarbete omfattar också att hjälpas åt med apl-platser utifrån de elever man har i olika utbildningar.

Skolkoncernerna har fördelar genom att de arbetar med centrala organisationer för planering och dimensionering, för samtliga sina separata enheter. I den här studien har vi inte stött på något exempel på samverkan mellan kommunala och fristående skolor för fördelning av vilka lärlingsutbildningar som ska ges på vilka skolor. Det tycks dock uppstå en naturlig fördelning genom att en skolas framgång att rekrytera lärlingselever och att etablera samverkan med arbetsgivare minskar möjligheterna för andra skolor.

Resurskrävande – men ekonomiskt funktionellt

En i intervjuerna vanligt beskriven situation är att skolorna skulle vilja kunna ta emot fler lärlingar, men att det finns begränsande faktorer. Det krävs en viss volym av elever för att skolorna ska kunna etablera en lärlingsorganisation, varför ett lågt intresse för yrkesprogram också sätter en gräns för skolornas lärlingsutbildning. Dessutom krävs resurser för att kunna lägga en så stor del av utbildningarna på arbetsplatser. För skolornas del innebär lärlingsformen att lärarna måste arbeta mer aktivt med varje elev, och avsätta tid för bland annat kontinuerliga trepartssamtal med elev och handledare. Det krävs alltså mer lärarresurser per elev för att hålla i gång en lärlingsutbildning, vilket vi återkommer till. Utöver detta behöver arbetsplatser kunna ersättas ekonomiskt för de resurser som tas i anspråk genom att de tar sig an lärlingselever för längre apl-perioder.

Att detta är en resurskrävande utbildningsform är också orsaken till att det utgår statsbidrag för lärlingsutbildning. De flesta av de huvudmän vi varit i kontakt med betraktar detta statsbidrag som en nödvändig förutsättning, i synnerhet för att etablera ett samarbete med mindre företag.³⁷

Det finns emellertid andra perspektiv på frågan om hur resurskrävande lärlingsutbildningen är. Några av de huvudmän vi intervjuat har framhållit att det är billigare att erbjuda yrkesutbildning i lärlingsform. Huvudmän i mindre kommuner poängterar att de inte skulle ha möjlighet att erbjuda ett brett utbud av dyra yrkesprogram om inte möjligheten fanns att bedriva utbildningarna i lärlingsform. Ännu mer ekonomiskt fördelaktigt kan det vara för de huvudmän som har möjligheter att organisera lärlingsutbildning i separata enheter, enligt diskussionen ovan.

Vad gäller arbetsgivarna har vi inte fått några signaler om det är mer resurskrävande att ta emot lärlingar under längre sammanhållande apl-perioder. Att i stället ta emot flera apl-elever under kortare perioder innebär knappast ett mindre åtagande. I våra intervjuer framgår att de krav som ställs på handledarna för att apl ska fungera är liknande för såväl lärlingseleverna som för apl-eleverna på yrkesprogrammen.

³⁷ Se kommande kapitel om statsbidraget för gymnasial lärling.

Förutsättningar för lärlingsutbildningen

Olika yrkesområden innebär olika förutsättningar för lärlingsutbildning

De huvudmän, rektorer och lärare som vi intervjuat uttrycker samstämmigt att lärlingsformen lämpar sig för alla yrkesprogram. Den är dock svårare att genomföra på vissa program där den är mer resurskrävande, till stor del på grund av strukturella faktorer i vissa yrkesområden och branscher. För skolorna handlar det om att bygga upp ett system för samverkan med arbetsgivare och för kontinuerligt mottagande av lärlingar. Ett bra samarbete mellan arbetsplats och skola är en avgörande förutsättning för lärlingsutbildningen.

Inom de respektive yrken som inriktningarna leder till finns olika behov, beredskap eller möjlighet att ta emot apl-elever. Tillgången på apl-platser påverkar hur stor del av utbildningen som kan förläggas på arbetsplats och därmed vilka utbildningar som erbjuds som lärling. Skillnader mellan programmen som beror på branschernas förutsättningar påverkar alltså möjligheterna för och volymerna av lärlingsutbildning.

Utifrån intervjuerna har framgått att det är en skillnad mellan yrkesprogrammen i skolornas samverkan med arbetslivet och hur de arbetar för att tillgodose behovet av apl-platser. Denna skillnad beror på olikheterna i de respektive branschernas struktur och funktions sätt. Vissa yrkesområden domineras av större företag eller organisationer, samt kommunala eller landstingsdrivna verksamheter. Dessa verkar ofta genom etablerade branschorganisationer och samordnade strukturer, som underlättar skolornas samverkan för det kontinuerliga mottagandet av apl-elever.

Andra branscher domineras i stället av fåmansföretag. Inom dessa branscher finns inte samma möjlighet att delta i samverkan kring utbildningarna. Inom utbildningar som är inriktade mot dessa branscher är det alltså mer utmanande att ordna apl. Dessutom krävs inom vissa branscher olika former av legitimationer för att få utöva yrkesverksamhet. Exempelvis gäller detta elbranschen samt VVS-branschen som har beskrivits som särskilt svåra att få att ta emot lärlingar. Det finns också vissa hinder kopplade till att yrkesutövning inom vissa branscher kräver att man är 18 år, vilket innebär en begränsning i vilka moment som eleverna får utföra på en arbetsplats. Detta är anledningar till begränsade möjligheter för vissa företag att ta sig an apl-elever.

Samverkan handlar om kontakter och relationer

Huvudmännens samverkan med arbetsgivare kring lärlingsutbildning handlar mycket om att skapa och vårda kontakter. De forum som används är desamma som i det kontaktskapande arbetet för yrkesprogrammets ordinära apl. Detta inkluderar bland annat lokala programråd, näringslivsråd, olika typer av branschriktade möten och/eller företagsdagar där arbetsgivare och potentiella elever kan mötas och där behov och upplägg av apl kan presenteras, samt i förekommande fall samverkan genom collegebildningar.

Urvalet för vår intervjustudie är begränsat, men det är tydligt att det är ganska stora skillnader mellan olika huvudmän i förutsättningarna för denna samverkan. Större huvudmän har en vidare spelplan för att etablera kontakter inom den egna kommunen. Mindre huvudmän är i högre grad beroende av att samverka regionalt, vilket vi varit inne på ovan. Skolkoncernerna har möjlighet att verka nationellt, bland annat för att skapa nationella avtal med arbetsgivare.

Det som är utmärkande för samtliga huvudmäns arbetsgivarsamverkan kring lärlingsutbildning är att det handlar om att etablera långsiktigt hållbara relationer. I detta är det yrkeslära- rarnas arbete i den lokala kontexten som är mest betydelsefullt. Det handlar mycket om att matcha elev–arbetsplats på ett sätt som fungerar för båda parter, och att bevaka och förvalta elevens situation på arbetsplatsen.

Branscherna påverkar formerna för samverkan

Skolorna har i regel en mer inarbetad och organiserad samverkan med arbetsgivare inom den offentliga sektorn samt med större företag. Samverkan kring yrkesprogram inriktade mot dessa arbetsgivare sköts ofta av lärlings- eller apl-koordinatorer, som arbetar brett gentemot arbetsgivarna och kan planera rutiner för flödet av apl-elever till arbetsplatserna.

När det gäller branscher som domineras av fåmansföretag behöver yrkeslärarna själva, med det personliga kontaktnät som de byggt upp, arbeta uppsökande mot företagen. Det krävs en annan rutin och systematik, mer av ett person-till-person-upplägg. På dessa program krävs alltså större insatser av lärarna för att det ska fungera.

Elevintresset och lärarresurserna påverkar vilka lärlingsutbildningar som erbjuds och antalet elever per utbildning

Som beskrivits ovan påverkas tillgången till apl-platser och möjligheterna för skolorna att bedriva yrkesutbildning i lärlingsform av arbetsgivarnas möjligheter till engagemang i lärlingsutbildning. I våra intervjuer har dock uttryckts att det mest avgörande för erbjudandet av lärlingsutbildning är elevunderlaget. Detta påverkas dels av intresset för de respektive yrkesprogrammen och de respektive programinriktningarna, dels av intresset för själva lärlingsformen. Det finns begränsningar för såväl etablering som expansion av lärlingsutbildning inom vissa av programmen som alltså mest beror på att elevernas intresse är otillräckligt. I intervjuerna har nämnts det välkända dilemman att inom många av de yrkesområden där arbetskraftsbehovet är stort är elevintresset litet. Detta dilemma påverkar förutsättningarna inom exempelvis industritekniska programmet.

Elevstatistiken som vi presenterat i rapportens föregående kapitel visar att över tid har andel av gymnasieeleverna som väljer lärlingsutbildning ökat. Utifrån våra intervjuer beror denna ökning till stor del på att allt fler av huvudmännen etablerat former för lärlingsutbildning, vilket gör den mer synlig som ett alternativ för elever som är intresserade. Flera av de huvudmän vi intervjuat upplever också ett konstant högt och i vissa fall ökande antal sökande. Med den förhöjda genomströmning som vi kunnat konstatera för elever på lärlingsutbildning (i det föregående kapitlet) skulle detta ökande intresse kunna utgöra en potential för att fler elever ska kunna genomgå en gymnasial yrkesutbildning.

Bristen på yrkeslärare utgör dock ytterligare ett hinder för expansion av lärlingsutbildning på flera av programmen. Lärlingsutbildningen kräver mer resurser i form av yrkeslära- rarnas arbetstid än de skolförlagda utbildningarna – mer tid per elev och på vissa av programmen mer tid för arbetsgivarkontakt per apl-plats. I vissa av rektorsintervjuerna har beskrivits att tillgången på lärare är en påverkande förutsättning för erbjudandet av lärlingsutbildning. Rektorer har också beskrivit hur bristen på behöriga yrkeslärare gör det nödvändigt att anställa obehöriga, och att man avsätter tid för att göra det möjligt för lärarna att läsa in sin behörighet.

Den begränsade tillgången på behöriga yrkeslärare gäller förstås yrkesprogrammen i stort. Också i övrigt ska poängteras att de olika förutsättningarna för samverkan och för apl som vi beskrivit i avsnitten ovan inte enbart gäller lärlingsutbildningen på de respektive programmen. Men just eftersom lärlingsformen kräver mer lärartid per elev blir skillnaderna i lärartillgången mellan olika yrkesområden någonting som i hög grad påverkar vilka utbildningar som erbjuds som lärling, och hur många utbildningsplatser som är möjliga.

Konsekvenser av pandemin och lågkonjunkturen

Den under studien pågående pandemin har inneburit möjlighet att följa upp lärlingsutbildningen i en lågkonjunktur och med eventuella begränsningar kopplat till motverkan av smittspridning. Vi har ställt frågor om hur förutsättningarna för lärlingsutbildning hittills påverkats av situationen i pandemin och vilken påverkan som kan komma i ett längre perspektiv.

Det har framkommit att pandemin har minskat arbetsgivares möjligheter att ta emot elever på apl inom flera branscher och yrkesområden. Dessa svårigheter har haft störst påverkan på restaurang- och livsmedels-programmet, hotell- och turismprogrammet, handels- och administrationsprogrammet, barn- och fritidsprogrammet samt vård- och omsorgsprogrammet.

Vid tiden för undersökningens genomförande har de intervjuade inte beskrivit några allvarliga konsekvenser för just lärlingsutbildningen. De konkreta svårigheter som beskrivits är att det gängse upplägget där yrkeslärare kontinuerligt besöker praktikplatserna försvårats genom att lärarna helt enkelt inte kan komma dit. Treparsamtalen mellan lärare, elev och handledare har anpassats till följd av restriktionerna och i stället förlagts till digitala forum. Det har också varit svårt att samla aktörerna för information om upplägget.

En annan aktuell svårighet som har nämnts är att arbetsgivare förhållit sig tveksamma till lärlingarnas växelgång mellan skola och arbetsplats, på grund av smittorisken under pandemin. Genom att lärlingsutbildning innebär ett upplägg där eleverna under hela utbildningen varvar skolförlagd och arbetsplatsförlagd utbildning har svårigheterna varit extra stora vad gäller lärlingarnas apl. På grund av detta har det på några av de medverkande skolorna diskuterats ett eventuellt behov av annorlunda upplägg, det vill säga att man kanske behöver frångå modellen med tre dagar på arbetsplats och två dagar på skolan. Det har även nämnts att man kan behöva skolförlägga större delar av utbildningarna, men vid tiden för undersökningen har det ännu inte behövt realiseras.

De ovan nämnda konsekvenserna kan bedömas vara temporära. Det har dock uttryckts en större oro för lågkonjunktursens följder för många av yrkesprogrammen, och för den växande ungdomsarbetslösheten. Vid tiden för intervjustudien hade den ekonomiska nedgången slagit särskilt hårt mot yrkesområden inom servicebranscher, men den kan på sikt komma att yttra sig även inom andra yrkesområden. Det återstår att se om detta kommer att innebära bestående konsekvenser för lärlingsutbildning och för samarbetet med arbetsgivarna.

Som komplement till denna beskrivning utifrån intervjuundersökningen kan läggas information som Skolverket samlat in i februari 2021, genom en rundringning till 52 gymnasiektorer med frågor om pandemins påverkan på lärlingsutbildningen. Också genom

denna kontakt med skolorna har framkommit att de flesta av eleverna inom lärlingsutbildning kunnat vara ute på sina apl-platser under pandemin.

Vad innebär lärlingsutbildningen för elever, skolor och arbetsgivare?

Lärlingsutbildning kräver ett engagemang av eleverna som inte passar alla

Samtliga av respondenterna framhåller att lärlingsformen inte är ett enklare sätt att genomgå gymnasial yrkesutbildning – det är en annan form som ställer annorlunda krav. Det är tydligt att lärlingsutbildning kräver ett stort engagemang av eleverna. Schemat är krävande med en växling mellan heltidsarbetsdagar och skoldagar med lektioner i gymnasiegemensamma ämnen och andra teoretiska delar av kurser.

Det råder också en samsyn om att lärlingsutbildningen innebär en stor fördel för de elever som är villiga att ta sig an den utmaning som utbildningsformen innebär, men att lärlingsformen inte passar alla. Det är inte alla 16-åringar som är redo för anpassning till en arbetsplats eller för att lära sig ett visst yrke. Många elever värdesätter i stället gemenskapen med jämnåriga som erbjuds i en traditionell klass. För dessa elever fungerar den huvudsakligen skolförlagda yrkesutbildningen bättre.

Många av respondenterna, såväl på skolsidan som på arbetsgivarsidan, har framfört att lärlingsformen är ett mycket bra sätt att lära sig ett yrke, och att den är idealisk för de elever som den passar för, som är beredda att träda in i en vuxenvärld på en arbetsplats med det ansvar som det innebär att mer vara som en kollega än som en praktikant. De yrkeslärare vi intervjuat ser också skillnad i elevernas engagemang om de går lärlingsutbildning jämfört med om de går skolförlagt yrkesprogram. En vanligt förekommande beskrivning är att eleverna i lärlingsutbildning snabbt mognar in i uppgiften att leva upp till de krav som ställs på att anpassa sig till ett vuxenkollektiv och en yrkesverksamhet, och att det ordinarie upplägget med 15 veckors apl inte bidrar till samma snabba mognad. Den givna följdfrågan är om lärlingarna redan vid utbildningsstart är mer mogna för en anpassning till vuxenvärlden. På den typen av frågor finns förstås inga svar att hämta utifrån vår studie, men våra respondenter upplever en annorlunda inställning hos lärlings eleverna.

Lärlingarna är elever som vill ha kontakt med yrkeslivet

Bland dem som vi har intervjuat råder en samstämmighet också i beskrivningarna av vilka elever det är som väljer lärlingsutbildning. Ofta återkommer uttrycket ”skoltrötthet”, men inte i negativ mening. De som väljer lärling är huvudsakligen elever som vill ha någonting annat än traditionell skolundervisning och som vill ha mer kontakt med yrkeslivet. Samtidigt finns en tudelning bland lärlingseleverna vad gäller inställningen till och förväntningarna på utbildningen. Vissa elever som väljer lärlingsutbildning har antingen inte satt sig in i vad lärlingsformen innebär, eller har förväntat sig att lärlingsutbildning skulle vara en enklare väg genom gymnasieskolan. De avhopp som förekommer från lärlingsutbildningen gäller vanligen denna grupp av elever. Det övriga flertalet lärlingselever är mer engagerade och har ett ambitiöst förhållningssätt både till utbildningens praktiska och teoretiska delar. Det beskrivs också att eleverna blir varse att lärlingsutbildningen innebär väsentligt större utmaningar än de hade förväntat sig vid utbildningsstart, men att de ”lyfts” av dessa utmaningar.

Eleverna själva uppges i huvudsak vara positiva till lärlingsutbildningen

Undersökningen har inte inkluderat intervjuer med elever. Detta eftersom möjligheterna är begränsade att nå ett representativt urval av elever, samt eftersom de elever som valt lärlingsformen knappast kan göra jämförelser med hur det är att gå ett skolförlagt yrkesprogram. Vi har dock ställt frågor till yrkeslärarna och handledarna om hur de har uppfattat signaler om elevernas upplevelse av lärlingsutbildningen. Svaren pekar i riktning mot att eleverna ser liknande positiva mervärden av lärlingsutbildningen som lärarna och handledarna. Lärlingseleverna uppges beskriva att lärare och handledare är mycket tillgängliga för dem genom hela utbildningen. De beskriver att växlingen mellan skolundervisning och praktik innebär en bra variation. De uttrycker som positivt att lärlingsutbildningen innebär en fördjupad kontakt med en arbetsplats och att detta förbättrar möjligheterna att på det sättet få arbete. Eleverna uppges också se fördelar i att på djupet få prova på ett yrke. I detta ligger känslan av tillhörighet i ett reellt arbetsplatssammanhang, och att det kan ge en grund för elevernas yrkesidentitet.

Det finns i det som återges också några negativa aspekter i elevernas beskrivningar av lärlingsutbildningen, som också de överensstämmer med yrkeslärarnas och handledarnas. Vissa av eleverna uppges sakna tillhörigheten i en traditionell skolklass – samtidigt som just separationen från ungdomskollektivet och övergången till ett vuxenkollektiv verkar vara vad många av eleverna lockas av. Det är vanligt att eleverna upplever lärlingsutbildningen som väl krävande med 40-timmarsveckor av både praktik och teori. Det är speciellt de långa dagarna som beskrivs vara påfrestande för eleverna, något som ställer stora krav på uthållighet och engagemang.

Lärlingsutbildningen kräver ett annorlunda arbete av skolorna

Som vi berört ovan är det i synnerhet lärarna som behöver arbeta annorlunda i lärlingsutbildningen. Intervjuerna har inte indikerat att det skulle vara svårare eller mer krävande att vara yrkeslärare på lärlingsutbildningen, men däremot att det är ett annat sätt att arbeta som lärare där mer tid behöver avsättas per elev och i arbetet med arbetsplatskontakter.

Skolornas organisation behöver möjliggöra denna bredd i yrkeslärarnas arbetssätt, och skolorna behöver vara aktiva för att på olika sätt etablera samverkan med arbetsplatser, och vara beredda att överlämna en del av kontrollen till handledare och elever. I studien har inte framgått att detta innebär några problem. Tvärtom har de annorlunda former som lärlingsutbildningen kräver beskrivits vara positiva för såväl lärarkollektivet, handledarna på arbetsplatser som elever. Detta sagt med reservation för att studien endast har omfattat skolor som valt att erbjuda lärlingsutbildning.

För arbetsgivare kräver lärlingsutbildning följsamhet med utbildningarna och ett mer långsiktigt åtagande

I arbetsgivarintervjuerna har uttryckts att det visserligen kan vara en utmaning att samordna arbetsplatsens behov med utbildningarnas innehåll, men att det samtidigt finns en förståelse för att utbildningarna måste kunna förenas med det praktiska lärandet på arbetsplatsen. En viss konflikt kan ibland uppstå mellan arbetsplatsens behov och innehållet i kurserna. Men det som inte arbetsplatsen kan erbjuda kan yrkeslärarna i stället ta i skolundervisningen. Arbetsgivarna har också beskrivit det som en fördel att lärlingseleverna får djupare kunskaper än det som de har möjligheter att lära sig på arbetsplatsen. Det har

också nämnts att i de fall arbetsgivarna har behov av vissa specifika kompetenser finns större möjligheter att i stället påverka utbildningsinnehållet inom den kommunala vuxenutbildningen.

Att arbetsgivare engagerar sig i yrkesutbildningen är nödvändigt oavsett i vilken form den bedrivs. Den gymnasiala lärlingsutbildningen innebär dock ett särskilt långsiktigt åtagande av de arbetsplatser som tar emot lärlingar, något som fungerar bättre i vissa yrkesområden än andra. Den längre praktikperioden förutsätter ett mer långvarigt handledarengagemang för färre enskilda elever. Det ordinarie yrkesprogramsupplägget innebär i stället ett tillfälligt engagemang för flera elever genom kortare apl-perioder. Som vi berört ovan ställer dock knappast lärlingsformen större krav på arbetsgivarna jämfört med att ta emot vanliga apl-elever. Det ska också ställas mot de mervärden med lärlingsutbildning – också för arbetsgivarna – som är ämnet för nästa avsnitt.

Mervärdet med lärlingsutbildning

Lärlingsutbildning innebär att fler elever genomgår yrkesprogram

Det har framkommit i intervjuerna att på samma sätt som att lärlingsutbildning inte passar alla elever så passar inte heller skolförlagda yrkesprogram alla elever, och att många elever kanske inte skulle ha genomgått ett yrkesprogram om inte lärlingsformen erbjöds. Studien pekar i riktning mot att detta är det viktigaste mervärdet med lärlingsutbildning. Den erbjuder ett alternativt sätt att gå en yrkesutbildning som passar vissa elever bättre.

Men det är inte enbart för elevernas val av yrkesprogram eller inte som lärlingsutbildningen är motiverad. Studien antyder att lärlingsutbildning också innebär ett mer effektivt lärande – för de elever som formen passar för, som valt och som stannar kvar på en lärlingsutbildning. Från yrkeslärarna hävdas att detta sätt att gå ett yrkesprogram gynnar en snabb kunskapsutveckling och ger en högre inlärningskurva jämfört med utbildning i skolförlagd utbildning. Denna bild stärks av den förhöjda genomströmningen för lärlingar som vi redovisat i rapportens statistiska analyser.

Fördel för eleverna med sammanhållen struktur genom hela utbildningen

Såväl skolpersonal som handledare på arbetsplatser har i våra intervjuer beskrivit det som en fördel med lärlingsutbildningen att den kontinuerliga växlingen mellan praktik och skolundervisning innebär en likadan struktur genom hela utbildningen. Denna struktur beskrivs vara gynnsam för elevernas lärande i båda delarna. Den gör det också möjligt att bygga upp ett långsiktigt men samtidigt flexibelt upplägg när det gäller vilka kurser och moment som ska göras inom ramen för apl respektive i skolundervisningen.

Eleverna uppges få en större förståelse för varför de behöver lära sig de olika kurserna när de under hela utbildningen har möjlighet att direkt omsätta sina kunskaper i praktiska moment.

Större bredd i huvudmännens utbildningserbjudande

Utifrån intervjustudien har framkommit att det finns fördelar för huvudmännen med ett alternativt sätt att erbjuda och genomföra yrkesprogrammen. Det innebär att man kan

rekrytera fler elever till yrkesprogrammen, och att man har möjligheter att anpassa utbildningsformerna efter olika behov och förutsättningar.

Ökade rekryteringsmöjligheter för arbetsgivarna

De arbetsgivare som vi pratat med har framhållit att lärlingsutbildningens upplägg innebär större möjligheter att bygga upp en långsiktig relation med lärlingarna. Det finns stora fördelar i att under en längre sammanhängande period få lära känna och lära upp en person som kan bli en framtida anställd eller kollega, och som dessutom innebär en förstärkning på arbetsplatsen. I intervjuerna har också framkommit att det som i första hand driver verksamheterna att engagera sig i lärlingselever är för att säkra sin kompetensförsörjning. Arbetsgivarna ser inte riktigt samma möjligheter med apl-eleverna på de ordinarie yrkesprogrammen – även om de inte har uttryckt något negativt om de ordinarie programmens upplägg. Inom många yrkesområden är rekryteringsbehoven stora, åtminstone då det råder högkonjunktur. Det har framkommit i intervjuerna med yrkeslärare att många arbetsgivare föredrar så färdigutbildade elever som möjligt utan att behöva ta alltför mycket ansvar för elevernas utbildning. För dessa arbetsgivare fungerar det bättre med den yrkesutbildning som ges inom de skolförlagda yrkesprogrammen. I ljuset av kompetensförsörjningsbehoven anses det dock ligga i arbetsgivarnas intresse att lärlingsutbildningen kvarstår som komplement, eftersom lärlingsutbildningen innebär att fler elever kan rekryteras till yrkesutbildningar.

Vad behöver utvecklas för en ännu mer ändamålsenlig lärlingsutbildning?

Huvudmän efterfrågar mer flexibilitet kring kraven på apl och i bedömningen av arbetsplatsförlagda moment

I våra intervjuer har det efterfrågats en ökad flexibilitet kring upplägget av lärlingsutbildning. Med detta har man i första hand avsett att det generella kravet på halva utbildningstiden i apl skulle behöva kunna variera något efter behoven inom olika program. Vissa av yrkesprogrammen har ett större teoretiskt innehåll som kräver mer av skolförlagd undervisning. Det har också framförts att kravet på andelen arbetsplatsförlagd utbildning kan behöva variera med förutsättningarna inom olika branscher och arbetsområden. Det gäller branschernas karaktär, med små eller stora arbetsgivare, samt traditioner och beredskap att ha apl i så stor omfattning.

Utöver behovet av att kunna anpassa mängden apl efter behov och förutsättningar har yrkeslärarna också beskrivit ett behov av en större ”öppenhet” mellan kurserna. Det som eleverna lär sig på en arbetsplats följer inte nödvändigtvis kursernas upplägg, utan kan vara en blandning av exempelvis kurs 1, 2 och 3 i ett ämne. Man lär sig inte allting i en viss ordning ute på en arbetsplats i lärlingsutbildning – uppgifter kommer som de kommer. På detta vis sker lärlingselevernas lärande ofta i en annan ordning, och lärarna skulle vilja kunna bedöma moment av kurser även om de inte följer ämnesplanen för varje kurs. Med anledning av detta välkomnar de intervjuade lärarna den pågående övergången från kurs- till ämnesbetyg, som de ser kan komma att leda till just en sådan öppenhet mellan kurserna som de efterfrågar.

Alla lärlingselever bör påbörja sitt arbetsplatsförlagda lärande från år 1

Resultatstatistiken som vi presenterat i föregående kapitel visar att mervärdet av lärlingsutbildning i huvudsak gäller de elever som påbörjat lärlingsutbildningen tidigt. De skolor som ingått i vår intervjuundersökning har med få undantag ett upplägg som innebär att lärlingseleverna går ut på deltids apl redan under det första året, oavsett program och inriktning. Det har också uttryckts av våra respondenter att om eleverna går ut på apl senare än det första året får de inte fördelarna med lärlingsutbildning, eftersom dessa fördelar uppnås genom att eleverna redan från start växlar mellan apl och skolförlagd undervisning. Några av huvudmännen och rektorerna har uttryckt att det borde vara ett krav för att det ska betraktas som lärlingsutbildning att den startar fullt ut redan första terminen.

Information och vägledning om lärlingsutbildningen behöver utvecklas

Skolorna har, delvis med hjälp från Skolverket, arbetat för att successivt etablera en kunskap om vad lärlingsutbildning innebär och vilka skillnaderna är mot den gängse formen för yrkesprogrammen. Trots detta kvarstår en okunskap bland i synnerhet elever och vårdnadshavare om att lärlingsutbildning är ett annorlunda sätt att få samma utbildning – att den har samma innehåll och leder till samma examen, och att skillnaden består i att det är mer tid i arbetsplatsförlagt lärande, men att lärlingsutbildning har samma kurser och kräver av eleven att kunna växla mellan arbetsplats och ordinarie undervisning.

I våra intervjuer har det uttryckts, av såväl huvudmän, rektorer, lärare som arbetsgivare, ett behov av utvecklad och tydligare information om lärlingsutbildning. Detta för att minimera antalet felval och att minska problemet med att elever väljer lärlingsformen fast den inte är rätt för dem. I detta sammanhang har våra respondenter ofta nämnt betydelsen av studie- och yrkesvägledningen i grundskolan, som man menar i otillräcklig grad informerar eleverna om lärlingsutbildning som ett alternativ, och vad detta alternativ innebär.

Utbildade handledare är viktigt – för såväl lärlingsutbildningen som för den skolförlagda yrkesutbildningen

I intervjuerna har ofta lyfts att handledarna har en viktig roll i det arbetsplatsförlagda lärandet. Från Skolverket bedrivs insatser för att öka andelen utbildade handledare, och studien har inte gett några signaler om behov av förändringar när det gäller dessa insatser. Handledarutbildningen introducerar bland annat blivande handledare i vad apl syftar till och vad som är viktigt att tänka på i handledarrollen. Utbildningen kan därför bidra till att underlätta skolornas kommunikation med arbetsplatserna, så att lärarna lättare kan förankra ett innehåll i apl som ligger i linje med utbildningens mål.

I rapportens statistikkapitel har vi redovisat att hälften av lärlingseleverna går på fristående skolor. Skolverkets statistik visar också att det är mindre vanligt med utbildade handledare på fristående skolor, liksom att lärarbehörigheten generellt är lägre på dessa skolor.

Lärlingsanställning kan ta lärlingskonceptet längre

Alternativet att eleverna genomgår lärlingsutbildning som lärlingsanställda, och alltså får lön under utbildningen, har hittills inte fått något stort genomslag i Sverige. Bland det begränsade antal arbetsgivare som ingått i denna intervjustudie har det inte uttryckts något

större intresse för lärlingsanställning. Underlaget är dock för litet för att vi ska kunna dra några slutsatser om det.

En av de medverkande arbetsgivarna har beskrivit fördelar med lärlingsanställning genom att den ökar arbetsgivarnas inflytande, förväntningar och engagemang, samt att den får elever att ta ännu större ansvar och känna mer engagemang. Också några av de huvudmän och rektorer vi pratat med har nämnt att elever med lärlingsanställning sannolikt blir än mer motiverade och engagerade om de får lön under utbildningstiden.

Flera av respondenterna har emellertid också nämnt faktorer som är begränsande och till nackdel för lärlingsanställning. Det största hindret gäller finansieringen. Lärlingsanställning innebär en utgift för arbetsgivarna för någonting som de kan erbjudas också utan att betala för det. Lärlingsanställning kräver därför ofta extern finansiering. Det finns även en begränsning genom att arbetsgivarsidan är generellt ointresserade av att reglera lärlingsutbildning i kollektivavtal, och få ett arbetsgivaransvar för lärlingarna. Alternativet med lagstiftning kring lärlingsanställning möter enligt de intervjuade huvudmännen ett stort motstånd bland arbetsgivarorganisationer.

Vissa branscher är särskilt ovilliga till att betala lön till lärlingselever. Detta gäller elbranschen, där viss lagstiftning gör det svårare att ta emot lärlingselever, handeln, som inte anställer personer under 18 år, och vård, där det ofta krävs fullföljd utbildning för anställning.

Vi kan konstatera att lärlingsanställning ännu är ett utvecklingsområde. För slutsatser om lärlingsanställning hänvisar vi till sammanfattningen från det pilotprojekt som Skolverket bedrivit mellan 2017 och 2020, med 18 medverkande skolor.³⁸

Sammanfattning av den kvalitativa studien

En kombination av förutsättningar påverkar erbjudandet av lärlingsutbildning

Vilka program och programinriktningar som är lämpliga att bedriva i lärlingsform beror på elevunderlaget i kombination med förutsättningar på arbetsgivarsidan, men också organisatoriska förutsättningar på skolsidan. Det som påverkar erbjudandet av lärlingsutbildning på olika program är sammanfattningsvis följande.

- Elevintresset och antalet elever på de respektive yrkesprogrammen.
- Elevernas intresse av att gå dessa utbildningar som lärlingar.
- Den lokala tillgången på apl-platser.
- Arbetsgivarnas möjligheter att engagera sig i lärlingarna och i lärlingsutbildningen.
- Lärarresurser.

Det behövs förbättrad information för rätt elever i rätt utbildningsform

Lärlingsutbildningen passar inte för alla som väljer den. Samtidigt skulle den kunna passa många som inte väljer den. Informationen och studie- och yrkesvägledningen om

³⁸ Slutsatserna presenteras av Chalmers och MeAnalytics, 2020.

lärlingsutbildningen behöver ses över. Detta för att öka kunskapen om lärlingsformen, vad den innebär och på vilka sätt den skiljer sig från ordinarie utbildning på yrkesprogram.

Lärlingsutbildning är ett värdefullt komplement

Det är en fördel att det finns två olika sätt att gå ett yrkesprogram på gymnasieskolan. Elever är olika och har olika behov och förutsättningar; för vissa fungerar det bäst att gå ett yrkesprogram skolförlagt medan det för andra fungerar bäst med lärlingsupplägget. För huvudmännen innebär lärlingsutbildningen möjligheter att erbjuda en större bredd av yrkesutbildning, och möjligheter att anpassa yrkesutbildningen efter olikheter mellan eleverna och mellan olika branschens funktionssätt.

Lärlingsutbildning förbättrar elevernas lärande

De flesta av de elever som väljer och som stannar kvar i lärlingsutbildningen är motiverade och engagerade. Lärlingsformens kontinuerliga kombination av yrkespraktik och skolförlagd undervisning förbättrar dessa elevers prestationer både i studierna och i träningen av yrkeskunskaper.

Mer flexibilitet möjliggör anpassningar efter olika förutsättningar...

Det finns mycket flexibilitet för huvudmännen i upplägget av lärlingsutbildning, vilket är uppskattat och nödvändigt. Ändå uttrycks det behov av mer flexibilitet för att göra det möjligt att anpassa utbildningarna efter lokala förhållanden och elev-specifika förutsättningar. Detta gäller att omfattningen av apl på de respektive utbildningarna kan behöva kunna variera.

... men lärlingsutbildning bör påbörjas tidigt under utbildningen

Fördelarna och mervärdet med lärlingsutbildning uppnås främst när eleverna påbörjar det arbetsplatsförlagda lärandet redan det första utbildningsåret. Detta innebär dock inte att de behöver ha halva utbildningstiden arbetsförlagd redan från år 1.

Statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning

I Skolverkets uppdrag bakom den här rapporten ingår att ta reda på om statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning fungerar och utnyttjas enligt intentionerna. Statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning och lärlingsliknande utbildning inom introduktionsprogram regleras i förordningen (2011:947) om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning och lärlingsliknande utbildning under introduktionsprogram. Enligt förordningen ska Skolverket senast den 1 oktober varje år redovisa till Regeringskansliet omfattningen av utbetalat statsbidrag och hur bidraget har använts. Den senaste publicerades i september 2020³⁹, och är källan för de uppgifter vi redovisar i kapitlets två inledande avsnitt om inget annat anges. Därefter redovisas information från intervjuundersökningen som vi genomfört inom ramen för uppdraget.

Om statsbidraget

Statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning infördes från och med halvårsskiftet 2011 och kan sökas av huvudmän som bedriver lärlingsutbildning i gymnasie- eller gymnasie-särskolan. Bidraget lämnas för ersättning till den arbetsgivare som tillhandahåller den arbetsplatsförlagda delen av den gymnasiala lärlingsutbildningen och för huvudmannens utveckling av lärlingsutbildningen. Syftet är att underlätta för huvudmän att bedriva lärlingsutbildning samt att stimulera dels arbetsgivare till att ta emot gymnasiala lärlingselever, dels utbildning av handledare på arbetsplatserna.

Skolverket fördelar statsbidraget till huvudmän för elever som deltar i en gymnasial lärlingsutbildning. Bidraget betalas ut en gång per termin efter ansökan av huvudmännen. Enligt förordningen lämnas statsbidrag med högst 52 500 kronor per elev och läsår enligt följande:

- Högst 32 500 kronor för ersättning till arbetsgivare.
- Högst 10 000 kronor för ersättning till arbetsgivare om elevens handledare är utbildad enligt SKOLFS (2014:49) om krav för utbildade handledare.
- Högst 5 000 kronor för ersättning till arbetsgivare om eleven har en gymnasial lärlingsanställning enligt lagen (2014:421) om gymnasial lärlingsanställning.
- Högst 5 000 kronor för huvudmannens utvecklingskostnader.

Budgeten för statsbidraget beslutas per kalenderår. Om bidraget söks över anslag ska det reduceras proportionerligt mellan huvudmännen så att fördelningen mellan bidragets olika delar är densamma.⁴⁰

³⁹ Skolverket (2020). *Redovisning av uppdrag om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning läsåret 2019/20*.

⁴⁰ 3 § förordningen (2011:947) om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning och lärlingsliknande utbildning under introduktionsprogram.

Huvudmännen ska per kalenderår redovisa till Skolverket hur medlen har använts och de är också skyldiga att medverka i uppföljning och utvärdering av statsbidraget.⁴¹

Statsbidragets totala beviljade belopp läsåret 2019/20 var närmare en halv miljard. Av de olika delarna som utgör statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning är det ersättningen till arbetsgivare som står för den största delen med drygt 388 miljoner. Till det kommer bidraget för utbildande handledare om cirka 48 miljoner. En mindre del – ca 1,4 miljoner – utbetalas till arbetsgivare inom bidraget för lärlingsanställning. Det beviljade beloppet till huvudmännen inom bidraget för utvecklingskostnader uppgick till ca 56 miljoner läsåret 2019/20.

För 2020 har Skolverket beviljat och betalat ut en större del av statsbidraget för vårterminen 2020 (305 av anslaget totalt 482 miljoner kronor) eftersom det inte finns någon skrivning i förordningen om hur anslaget ska fördelas mellan terminerna. Huvudmännen har beviljats en markant lägre summa per elev hösten 2020 jämfört med våren 2020. Skolverket har redovisat att detta medför en oförutsägbarhet för huvudmännen och att det i praktiken blir dyrare för dem att bedriva lärlingsutbildning under höstterminen jämfört med vårterminen.⁴² I regleringsbrevet för budgetåret 2021 anges en jämn terminsfördelning av anslaget. Det innebär att det totala anslaget på 482 miljoner kronor ska fördelas så att Skolverket maximalt får besluta om 241 miljoner för vårterminen 2021 och maximalt 241 miljoner för höstterminen 2021.⁴³

Statsbidraget över tid

Det har genomförts ett antal ändringar under de år som statsbidraget varit sökbart vad gäller förutsättningarna för bidraget. Till exempel tillkom bidragsdelen för utbildade handledare 2014 och från och med andra halvåret 2018 har huvudmän kunnat söka bidrag även för elever som går lärlingsliknande utbildning på introduktionsprogram. Från och med vårterminen 2018 kan huvudmännen ansöka om bidrag för elever med en gymnasial lärlingsanställning. År 2018 minskade ersättningen för huvudmannens utvecklingskostnader då bidragsdelen halverades inför ansökningsomgången våren 2018.⁴⁴

Ramarna för statsbidraget ökade under tiden från det att det infördes 2011 fram till och med år 2017, men minskade under 2018 och 2019. År 2020 återgick ramen till 2018 års nivå. När bidraget infördes låg ansökningarna under ramen men sedan 2014 har den största delen av bidragsramen betalats ut. De flesta huvudmän som sökt har beviljats bidrag och det är generellt små skillnader i sökt och beviljat belopp.⁴⁵

De flesta huvudmän som ansöker om statsbidraget gör det återkommande och det är fler kommuner än enskilda huvudmän som söker. Dock går cirka 40 procent av eleverna för

⁴¹ 6 § förordningen (2011:947) om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning och lärlingsliknande utbildning under introduktionsprogram.

⁴² Skolverket (2020). *Redovisning av uppdrag om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning läsåret 2019/20*.

⁴³ Utbildningsdepartementet. Dnr U2018/01224 (delvis) U2020/05328 U2020/06608 (delvis) m.fl. *Regleringsbrev för budgetåret 2021 anseende Statens skolverk*.

⁴⁴ Skolverket (2014, 2018, 2019). *Redovisning av uppdrag om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning läsåret 2013/2014, 2017/2018, 2018/2019*.

⁴⁵ Skolverket (2021). *Samlad redovisning och analys av yrkesutbildningsområdet 2020/21*.

vilka bidrag söks på skolor som tillhör två enskilda huvudmän, Praktiska Sverige AB och Thorengruppen AB.⁴⁶

De senaste ansökningsomgångarna har Skolverket beviljat bidrag för ungefär 14 000 elever inom gymnasial lärlingsutbildning per omgång. Det program för vilket det beviljas bidrag för flest elever är bygg- och anläggningsprogrammet där ungefär en femtedel av dessa elever går.⁴⁷

Bidrag söks för allt fler elever

Som redovisats i rapportens statistiska uppföljning har antalet elever inom den gymnasiala lärlingsutbildningen ökat kontinuerligt över åren. Totalt söktes statsbidrag för 29 118 elever läsåret 2019/20, en ökning med 2 800 elever sedan föregående läsår. Bidrag söktes för 14 426 elever för höstterminen 2019 och 14 692 elever vårterminen 2020.

Elevantalet varierar stort mellan huvudmännen. Läsåret 2019/20 har huvudmännen sökt bidrag för mellan en elev och tusentals elever. Medianen för elevantalet läsåret 2019/20 var 66 elever.

Ingen omfattande återbetalning av statsbidraget

Varje vår ska huvudmännen redovisa till Skolverket hur statsbidraget har använts föregående kalenderår. I de fall huvudmännen inte har använt hela bidraget eller inte har använt bidraget i enlighet med förordningen kan Skolverket återkräva medel.

Generellt är det låga återkrav på statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning och de består främst av de medel som huvudmännen själva uppger att de inte använt eller betalat ut. Huvudmännen har återbetalat två till tre procent av det beviljade statsbidraget i samtliga redovisningar sedan höstterminen 2017. I den senaste redovisningen från våren 2020 vilken avser kalenderåret 2019 framgår att huvudmännen betalt tillbaka ca 8 miljoner kronor. Det utgör 2 procent av det totala beviljade statsbidraget för perioden.

Det är ingen särskild del av bidraget som återbetalas utan huvudmännen återlämnar mellan en och tre procent inom ersättning till arbetsgivare, handledarutbildning, lärlingsanställning respektive utvecklingskostnader.

Frågor om statsbidraget i intervjustudien

Den följande sammanställningen bygger på de intervjuer vi genomfört med huvudmän. Huvudmännen har bland annat fått frågor om vilka delar av statsbidraget de har sökt och nyttjat och vilken betydelse och användning de olika delarna av bidraget har. Intervjufrågorna handlar också om bidragsnivåerna, ansökningsförfarandet, pandemins påverkan och om huvudmännen anser att något i statsbidraget behöver förändras.

⁴⁶ Skolverket (2021). *Samlad redovisning och analys av yrkesutbildningsområdet 2020/21*.

⁴⁷ Ibid.

Statsbidraget till arbetsgivare bedöms ha stor betydelse

Alla av de deltagande huvudmännen – med ett undantag – uppger att statsbidraget har stor betydelse eller är avgörande för deras möjligheter att erbjuda lärlingsutbildning. Den del av statsbidraget som är ämnat för arbetsgivare lyfts fram som särskilt viktig och alla de tillfrågade huvudmännen har sökt och nyttjat den delen av statsbidraget. En genomgående åsikt är att utan statsbidraget till arbetsgivare skulle det bli väsentligt svårare att hitta lärlingsplatser till eleverna, eftersom bidraget fyller en viktig funktion för att motivera arbetsgivarna att ta emot lärlingselever. Det har också framförts att det skulle bli svårt att utöka verksamheten utan statsbidraget som ett initialt stimulansmedel.

För många arbetsgivare är bidraget helt avgörande, medan det är mindre viktigt för andra. De flesta huvudmän är eniga om att bidraget är särskilt viktigt för småföretagare och poängterar att många av lärlingsplatserna finns just på mindre företag.

Det framkommer dock att flera huvudmän har så goda relationer till arbetsgivare och branscher att de sannolikt skulle hitta lärlingsplatser även utan statsbidrag, men att det skulle vara svårare. En av respondenterna uppger att de skulle erbjuda lärlingsutbildning i samma omfattning även utan statsbidraget. Hen menar att det finns ett behov att fylla i regionen, elevintresset för utbildningen är stort och relationen till arbetsgivarna goda. Det är också av betydelse att det finns ett stort mervärde för företagen då de har möjlighet att anställa lärlingarna efter fullföljd utbildning och på så sätt slipper en tidskrävande rekryteringsprocess.

Bidraget för utbildade handledare är viktigt för kvaliteten i handledarskapet

Den del av statsbidraget som betalas ut till arbetsgivare för de lärlingselever vars handledare har fullföljt en handledarutbildning har beskrivits vara ändamålsenlig och betydelsefull. Även om förutsättningarna att delta i handledarutbildning varierar mellan olika branscher har våra respondenter poängterat att denna del av statsbidraget fyller en viktig funktion. Det utgör en morot för arbetsgivarna att de erhåller ett extra bidrag på 10 000 kronor per lärlingselev och år om elevens handledare är utbildad. Men den stora vinsten beskrivs vara för eleverna. Såväl huvudmän som de arbetsgivare vi intervjuat har framhållit att för kvaliteten i handledarskapet är det betydelsefullt att handledarna har genomgått en handledarutbildning.

Bred och kontinuerlig användning av bidraget för utvecklingskostnader

Även statsbidraget för utvecklingskostnader upplevs som mycket viktigt av de huvudmän vi intervjuat. Bidraget uppges användas för att utveckla lärlingsutbildningen och samverka med arbetsgivare, samt för att utöka möjligheterna för företrädare inom olika branscher att mötas och på så sätt få fler att se nyttan med gymnasiala lärlingar. Det har också framkommit i intervjuerna att bidraget för utvecklingskostnader har använts för att ge lärlingselever extra kurser så att de ska bli än mer attraktiva på arbetsmarknaden. Det har dessutom använts för att digitalisera administrativa områden, exempelvis applikationer för administrativ personal, handledare, lärare och elever och i vilken man dagligen kan uppdatera uppgifter bland annat kring bedömning och närvaro.

Utöver ovanstående har våra respondenter beskrivit att bidraget särskilt finansierar samordnare för lärlingsutbildningen. I samband med det har samordnarnas viktiga roll lyfts

fram. De har en stor betydelse i organisationen kring utbildningarna men framför allt som kanal till företagen och för att upprätthålla goda relationer med arbetsgivarna.

På frågan hur länge man har utvecklingskostnader för en utbildning har vi fått svar som går ut på att kostnaderna för att utveckla en utbildning är kontinuerliga.

Huvudmännen ser positivt på statsbidraget för lärlingsliknande utbildning inom introduktionsprogrammen

Hälften av de intervjuade huvudmännen har angett att de sökt statsbidraget för lärlingsliknande utbildning inom introduktionsprogrammen. En respondent har uppgett att de tidigare själva betalat viss ersättning till arbetsgivare för att de ska ta emot elever från introduktionsprogrammen och att statsbidraget därför varit välkommet. Uppfattningen är också att statsbidraget har underlättat när det gäller hitta lärlingsplatser för dessa elever. Huvudmännen har unisont beskrivit att lärlingsupplägget är väldigt positivt för den här elevkategorin och att det påverkar deras jobb möjligheter positivt. Intervjupersonerna uppfattar att dessa elever oftast är inriktade mot arbete och att det inte är några problem med yrkesämnena men att de kan ha vissa svårigheter med de gymnasiegemensamma ämnena.

Liten användning av statsbidraget för lärlingsanställning

Endast tre av de huvudmän som har intervjuats har uppgett att de i nuläget har ansökt och mottagit statsbidraget för lärlingsanställning, och enligt dessa huvudmän varierar antalet elever i lärlingsanställning kraftigt från år till år. Huvudmännen är över lag positiva till lärlingsanställning, men en begränsande faktor uppges vara arbetsgivarnas begränsade intresse. Det har poängterats av våra respondenter att vi i Sverige inte har den tradition av lärlingsanställning som gör att arbetsmarknaden är riggad för det, som exempelvis i Danmark och Tyskland.

Utöver arbetsgivarnas begränsade intresse har nämnts ytterligare ett par problem med lärlingsanställningarna. En sådan är att lärlingseleverna med en lärlingsanställning går miste om de 1 000 kronor som betalas ut i lärlingsersättning av CSN. Detta kan göra att eleverna inte rapporterar att de har en anställning och att statistiken över antalet lärlingsanställningar därför blir missvisande. Det har också lyfts fram att en skrivning i avtalet för lärlingsanställning kan bidra till missstolkning av arbetsgivarna – att de kan bli skadeståndsskyldiga om de säger upp en elev. Detta kan bidra till ovilja att ingå avtal om lärlingsanställning.

De flesta huvudmän nyttjar hela statsbidraget

De tillfrågade huvudmännen har uppgett, i enlighet med statistiken om utnyttjandet, att de i de flesta fall nyttjar i stort sett hela statsbidraget. I de fall det görs återbetalning till Skolverket rör det sig om förhållandevis små summor. Anledningar till återbetalning uppges vara att en eller flera elever inte har nyttjat sin lärlingsplats hos arbetsgivaren, att eleverna av någon anledning har avbrutit sin lärlingsutbildning, eller att arbetsgivaren inte längre kunnat erbjuda en lärlingsplats då företaget gått i konkurs.

Ansökningsförfarandet och kontakten med Skolverket fungerar över lag bra

Vad gäller ansökningsförfarandet upplever de flesta av de intervjuade huvudmännen att det i stort fungerar väl. Några få menar att arbetet med ansökningarna är för tidskrävande

och att det krävs mycket administration för att genomföra hela processen med ansökning och redovisning. Samtidigt ser man positivt på de digitala förbättringar som gjort att processen nu fungerar bättre än tidigare.

Samtliga av de huvudmän som vi pratat med har uppgett att kontakten med Skolverket fungerar bra. Vid de tillfällen det uppstått problem eller frågor kring statsbidragen har det varit lätt att få kontakt med Skolverket och adekvat hjälp och stöd har erbjudits.

Förändringar i bidragsnivåerna upplevs som problematiskt

I våra intervjuer har framkommit att variationer i bidragsnivåerna upplevs som problematiskt av flera anledningar. Enligt huvudmännen är arbetsgivarna ofta medvetna om att bidragsnivåerna i statsbidraget kan komma att ändras, men när så sker resulterar det ofta i missnöje. Flera respondenter har uttryckt att förändringar i bidragsnivåerna kan påverka deras samarbete med arbetsgivarna och därmed möjligheten att få fram lärlingsplatser till eleverna. Enligt intervjuerna har detta hittills inte varit speciellt förekommande, men det har påtalats signaler från vissa arbetsgivare som tyder på att tillgången till lärlingsplatser skulle kunna påverkas om bidragsnivåerna fortsätter att variera.

Några av huvudmännen har beskrivit de begränsande planeringshorisonter som variationer i bidraget innebär. Man menar att det gynnar både eleverna och arbetsgivarna att i stället kunna jobba med längre planeringsintervall, i bästa fall under hela elevens utbildningsperiod. Då kan fokus ligga på att utveckla och förbättra utbildningen. Det upplevs som särskilt problematiskt med hastiga förändringar av bidragsnivåerna såsom mellan terminerna. En huvudman beskriver att det blir svårt att bedriva ordentlig lärlingsutbildning om planering måste ske terminsvis.⁴⁸

Det har också framkommit att även handledningen kan påverkas av minskat bidrag. På många arbetsplatser förbättrar statsbidraget möjligheten för handledarna att ägna sig åt sina handledaruppgifter eftersom det gör att arbetsgivaren kan sätta in en vikarie. Om det planerade bidraget minskar kan den möjligheten begränsas, vilket kan påverka kvaliteten i handledarskapet.

Möjlighet till långsiktig planering kring statsbidraget efterfrågas

På frågan om något behöver förändras med statsbidraget är det just långsiktigheten som de flesta av huvudmännen har fört på tal – möjligheter att planera sin verksamhet och säkerställa de ekonomiska förutsättningarna mer än ett år i taget. Även om flera huvudmän uttrycker förståelse för statsbidragets förutsättningar med budget, ansökningsförfarandet och så vidare, så betraktas det likväl som ett problematiskt upplägg med ettåriga planeringshorisonter. Speciellt när bidragsnivåerna varierar mellan olika år och olika terminer. En av intervjupersonerna uttrycker det som att pengarna i för hög utsträckning styr ambitioner att ha ett långsiktigt effektfokus på verksamhets- och utvecklingsområden

⁴⁸ I redovisningen om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning för 2019/2020 lyfter Skolverket frågan om statsbidragets fördelning mellan terminerna. Skolverket ser ett behov av att permanenta en skrivning i regleringsbrevet eller förordningen som säkerställer en jämn fördelning av anslaget mellan terminerna.

Det har också framförts tankar kring ett upplägg med ett mer riktat statsbidrag utifrån bransch, konkret att det krävs en viss nivå på statsbidragen för att behålla lärlingsutbildningen inom branscher som präglas av småföretagande.

Pandemin har hittills påverkat i liten utsträckning

I de uppgifter som Skolverket har tagit fram gällande ansökan för statsbidraget för hösten 2020 framgår att det totala antalet elever inte har minskat under pandemin, utan att det tvärtom fortsatt att öka. Pandemin verkar dock haft mer påverkan för vissa av programmen, där antalet elever som man sökt bidrag för minskat med sammantaget 2,5 procent. Dessa program är barn- och fritidsprogrammet, handels- och administrationsprogrammet, hotell- och turismprogrammet, vård- och omsorgsprogrammet samt restaurang- och livsmedelsprogrammet.⁴⁹

Under våren 2020 fick Skolverket många frågor från huvudmän som uttryckte oro för återbetalningsskyldighet om de inte lyckas erbjuda apl på grund av pandemin. Under hösten och vintern 2020 har Skolverket fortsatt fått frågor om hur pandemin påverkar statsbidraget för gymnasial lärling. Merparten av frågorna har handlat om hur huvudmännen ska kunna genomföra och få ut elever på apl om arbetsgivare inte längre tar emot elever under pandemin. Därtill har huvudmännen ställt frågor om det är godtagbart att de själva kan agera arbetsgivare för sina elever och på så sätt kunna fortsätta bedriva lärlingsutbildning samt ta del av statsbidraget.

Faktaruta

Enligt 8 § förordningen (2011:947) om statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning och lärlingsliknande utbildning inom introduktionsprogram kan Skolverket helt eller delvis efterge återkrav på återbetalning, om det finns särskilda skäl för det. Skolverket behöver då göra en bedömning av de skäl som anförs i varje enskilt fall. Regleringsbrevet för 2020, ändringsbeslutet från juni (U2020/03631/SAM, U2020/03752/S), innehåller uppdrag om lättnader i redovisningskrav i vissa statsbidrag. Det innebär att Skolverket där det bedöms vara möjligt ska göra lättnader i de krav på uppföljning, redovisning och rekvisition som följer av att huvudmän beviljats och använt riktade statsbidrag inom skolväsendet under 2020 och 2021. Syftet med detta ändringsbeslut är att i så stor utsträckning som möjligt minska huvudmännens administrativa åtaganden då de är hårt belastade under coronapandemin.

I våra intervjuer har huvudmännen fått frågan om de anser att pandemin har påverkat arbetsgivarnas möjligheter att erbjuda lärlingsplatser. De har också svarat på om de tror att de fortsatt kommer att kunna nyttja hela bidraget med tanke på den påverkan som pandemin har haft på vissa branscher.

Flera av respondenterna menar att deras goda relationer till arbetsgivarna har bidragit till att man fortsatt har haft en bra tillgång till lärlingsplatser trots pandemin. Även om

⁴⁹ Beslut om ansökan för HT20 (Dnr 2020:0011119), där jämförelser har gjorts med ansökan HT19 (Dnr 2018:0041959).

enstaka företag har gått i konkurs så har man därför kunnat fortsätta genom att ersätta lärlingsplatser med liknande inom samma bransch.

Även om ingen av huvudmännen bedömer att pandemin hittills har påverkat deras nyttjande av statsbidraget så finns en viss oro. Några respondenter befarar en större påverkan på tillgången till lärlingsplatser om pandemin kommer att fortsätta en längre tid. Framför allt gäller det branscher som vård och omsorg, handel och restaurang. En problematik som lyfts är att inom vård och omsorg behövs ofta mer personal samtidigt som det är svårt att ta emot lärlingar då det inte finns möjlighet och tid att avsätta för en handledare till lärlingen. Det har också framhållits att det rådande läget kan komma att påverka vilka program som eleverna söker till och i vilken omfattning.

Det har efterfrågats en tydlig information från Skolverket kring hantering och eventuell återbetalning av statsbidraget om elever inte kan nyttja sina lärlingsplatser fullt ut på grund av pandemin. Detta för att säkerställa att hanteringen av statsbidraget blir korrekt.

Sammanfattande om huvudmännens syn på statsbidraget

Baserat på ovanstående genomgång kan vi sammanfatta följande om huvudmännens syn på statsbidraget för gymnasial lärlingsutbildning.

- Statsbidraget betraktas som en viktig förutsättning för lärlingsutbildningen.
- Det är speciellt bidraget till arbetsgivare som bedöms vara av stor betydelse, som motivation att ta emot lärlingselever på arbetsplatserna, samt därmed för huvudmännens möjligheter att expandera lärlingsutbildningen. Viktigast är bidraget för mindre företag.
- Den delen av statsbidraget som är riktad till huvudmännen – bidraget för utvecklingskostnader – används för kontinuerlig utveckling av utbildningarna. Bidraget används också för att bemanna funktioner som apl-samordnare eller lärlingskoordinatorer. Dessa funktioner beskrivs som betydelsefulla för utbildningarnas organisering och för samverkan och att upprätthålla goda relationer till arbetsgivarna.
- Utbildade handledare är betydelsefullt för kvaliteten i handledarskapet och det extra statsbidraget utgör en morot för arbetsgivare att utbilda lärlingselevers handledare.
- Lärlingsanställning bör kvarstå som ett alternativ för de arbetsgivare som föredrar detta. Detta bidrag utnyttjas i liten grad, men betraktas ändå som viktigt av huvudmännen.
- Lärlingsupplägget inom introduktionsprogrammen uppfattas som positivt för denna elevkategori. Statsbidraget uppges ha underlättat möjligheten att hitta lärlingsplatser för dessa elever.
- Möjlighet till långsiktighet i bidraget är av planerings- och budgetmässiga skäl en viktig fråga för huvudmännen.
- Coronapandemin har vid tiden för undersökningen inte fått några konsekvenser som påkallar särskilda anpassningar av statsbidraget.

I rapportens avslutande slutsatser och förslag utvecklas dessa punkter närmare, tillsammans med slutsatser av hela studien.

Slutsatser och förslag

Under perioden sedan reformen Gy 2011 infördes har det genomförts ett antal kvalitativa studier om lärlingsutbildning (se bilaga 2). Skolverkets slutsatser och förslag bygger på en helhetsbedömning av tidigare insamlad kunskap och den tillkommande kunskap som denna studie bidrar med.

Det finns mervärden för eleverna med lärlingsutbildning

Den här rapportens kvantitativa studie har, baserat på statistik på gruppnivå, visat att det finns positiva mervärden med lärlingsutbildning. Elever som väljer lärlingsutbildning har generellt något lägre meritvärden från grundskolan jämfört med elever som väljer i huvudsak skolförlagda yrkesprogram. Ändå är genomströmningen bland lärlingarna totalt sett i nivå med eleverna på skolförlagda yrkesprogram, och för elever som gått hela programmen som lärlingar är genomströmningen högre. På en del program utmärker sig också lärlingarna positivt vad gäller andelen i arbete efter utbildningarna, men den viktigaste skillnaden är att lärlingsutbildningen innebär ett ökat antal elever som slutför utbildningarna och som därmed kan fortsätta i en utbildningsrelevant sysselsättning.

Till detta ska läggas den information som framkommit i våra intervjuer om att det finns motiverande mervärden med lärlingsutbildning som inte nödvändigtvis ger utslag i termer av förbättrade resultat eller i statistik om skillnader i sysselsättning. Lärlingsutbildningen är ett viktigt alternativt sätt att gå en yrkesutbildning. För många av eleverna innebär lärlingsutbildning en förbättrad möjlighet för framgång i gymnasiestudierna än vad dessa elever skulle ha uppnått i en skolförlagd yrkesutbildning. För de elever som lärlingsutbildning passar för, som valt och som stannat kvar på en lärlingsutbildning, innebär alltså denna form ett mer effektivt lärande.

Slutsatsen är att alternativet lärlingsutbildning, med mer än hälften av utbildningstiden förlagd på arbetsplats, är ett viktigt och värdefullt komplement till skolförlagda yrkesprogram med 15 veckors apl.

Begränsningar och förutsättningar styr huvudmännens erbjudande av lärlingsutbildning

För ett rättvisande helhetsperspektiv ska bilden om mervärden betraktas mot bakgrund av de begränsande svårigheter med lärlingsutbildningen som ofta har varit ämnen för utredning och debatt (se bilaga 2), och som även framkommit i den här studien. På vissa av programmen är antalet lärlingar mycket begränsat, och på vissa program är lärlingsutbildning svår att genomföra. På en del av dessa program är mervärdet för eleverna marginellt och i vissa fall obefintligt. För arbetsgivare är beredskapen för att ta emot lärlingar liksom nyttan av och intresset för lärlingsformen varierande i de respektive yrken som de olika programmen syftar mot. Dessutom kan lärlingsutbildning begränsa möjligheten att få ut ordinarie yrkesprogramselever på apl – att vissa elever genom lärlingsupplägget ska tillbringa mer tid i praktik innebär ju att utrymmet för apl blir mindre för andra elever.

Skillnaderna mellan yrkesprogrammen reser alltså vissa frågetecken, såväl vad gäller förutsättningarna för lärlingsutbildningens genomförande som dess nytta och mervärde. Är det

ändamålsenligt med en generell lärlingsform för alla program? Är det befogat att både lärlingsutbildning och skolförlagd yrkesutbildning kan erbjudas på alla program, när lärlingsutbildningen inte alltid kan motiveras med tydliga mervärden? Är lärlingsutbildningen rimligt balanserad mellan elevernas förutsättningar och behov och arbetsmarknadens förväntningar och behov? På grundval av vad som framkommit i den här studien är Skolverkets slutsats att svaret på dessa frågor är ja.

Det kan visserligen ifrågasättas om lärlingsformen är lika motiverad på alla program. Detta inte minst beaktat den begränsade volymen av lärlingselever på vissa program och de begränsade förutsättningarna för att ta emot lärlingselever i vissa branscher. Vår bedömning är dock att detta bör vara överväganden att hantera för huvudmännen. Erbjudandet av lärlingsutbildning behöver inte gälla alla program, och i praktiken är det regionala förutsättningar som reglerar detta erbjudande.

Behov och förväntningar behöver bedömas utifrån faktiska realiteter för lärlingsutbildningen

I utredningar och debatt om lärlingsutbildningen har framförts behov av en annorlunda form av lärlingsutbildning, där arbetsgivarna utgör en mer aktiv part och har ett större inflytande över utbildningens innehåll och upplägg. Den här studien motsäger inte detta behov, men den visar att den modell av gymnasial lärlingsutbildning som vi har är anpassad till den nivå av samverkan som arbetsgivarna möjliggör.

Det har också framförts behov av en lärlingsutbildning som på ett tydligare sätt skiljer sig från den skolförlagda varianten av samma utbildningar. Vi delar de bedömningar som görs av OECD och CEDEFOP (se bilaga 2) om att det i Sverige råder en otydlighet kring skillnaden mellan lärlingsutbildning och skolförlagd utbildning. Den här studien pekar dock på att otydligheten snarast gäller vad dagens lärlingsutbildning faktiskt innebär. Det finns alltså ett informationsbehov kring lärlingsutbildning och vilka annorlunda krav den ställer på elever och arbetsgivare. Genom förbättrad information om lärlingsutbildningen som ett alternativt sätt att genomgå samma yrkesutbildning menar vi att lärlingsutbildningens legitimitet och nytta skulle öka, för såväl elevernas studieresultat och etablering på arbetsmarknaden som för arbetsgivarnas kompetensförsörjning. Här har studie- och yrkesvägledningen i grundskolan ett viktigt område att utveckla, men även huvudmännen och Skolverket.

Skolverkets bedömning är att syftet att värna yrkesutbildning som överensstämmer med bredden i behov och förutsättningar – i synnerhet bland eleverna men även för skolor och arbetsgivare – är viktigare än att lärlingsutbildning urskiljer sig tydligare från skolförlagd utbildning. Vår hållning är att gymnasial lärlingsutbildning bör förbli ett alternativt sätt att gå samma yrkesutbildning som ett skolförlagt yrkesprogram.

Vi delar också den syn som lagts fram av OECD och CEDEFOP om att det skulle vara till fördel om arbetsgivarna gavs ett större inflytande över lärlingsutbildningarna, i synnerhet inom de branscher där lärlingsformen har en särskild betydelse för kompetensförsörjningen. Redan idag är erbjudandet av lärlingsutbildning i hög grad behovsstyrt, men vi har också sett att det ofta erbjuds lärlingsutbildning enbart därför att det finns en elev efterfrågan. Detta gäller även inom program där det är svårt att se fördelar med lärlingsutbildning framför skolförlagd yrkesutbildning, vare sig för eleverna eller för arbetsgivarna. Till gagn

för såväl elever som arbetsgivare borde därför erbjudandet av lärlingsutbildning i högre grad vara behovsstyrt än efterfrågestyrt.

Denna studie har betraktat dagens svenska lärlingsutbildning i den kontext som den verkar i. En samlad bild av studiens resultat talar för att det i första hand bör vara faktiska förutsättningar och behov hos eleverna på de olika utbildningarna som ska styra vilka utbildningar som ska ges i lärlingsform och hur de ska utformas. I vilken mån elever söker sig till lärlingsutbildning är också den viktigaste förutsättningen för utbildningsformen. Att förändra utbildningarna efter önsknings från arbetsgivarhåll om hur det borde vara kommer knappast påverka vilka elever som söker sig till lärlingsutbildning, och inte heller vilka program som kan bli stora som lärlingsutbildning. Vår intervjustudie visar att de begränsningar som skolorna upplever snarare handlar om samverkan med arbetslivet än elevernas engagemang och inställning till sitt lärande.

Med detta sagt är det utvecklingsarbete som pågår från arbetsgivarhåll för att förbättra och anpassa lärlingsutbildningen för att överensstämma med branschens behov naturligtvis positivt för alla parter. Detta gäller exempelvis de initiativ som driver på för fler elever i lärlingsanställning.⁵⁰ Ju större engagemang från arbetsgivarorganisationerna, desto bättre kommer möjligheterna vara för skolorna att i samverkansarbetet utveckla utbildningarna till gagn för såväl arbetsgivare som elever.

Bibehållet krav på mer än halva utbildningstiden arbetsplatsförlagd, men lärlingsutbildningen bör påbörjas så tidigt som möjligt under utbildningen

En slutsats av denna studie är att resultaten inte talar för några större förändringar av lärlingsutbildningen, så som den byggts upp i balans mellan elevernas behov och förutsättningarna på den svenska arbetsmarknaden. Det är ändamålsenligt att den erbjuder en viss flexibilitet för huvudmännen, så att den kan tillåtas variera i upplägg och omfattning beroende på lokala förutsättningar och enligt behoven i de respektive yrkesprogrammen.

Det har i studien framkommit en önskan om större flexibilitet vad gäller kravet på mer än hälften av utbildningstiden på arbetsplats. Vissa yrkesprogram är mer teoritunga än andra. På vissa av programmen är det mindre genomförbart att arrangera apl i en omfattning motsvarande mer än hälften av utbildningstiden. Vissa program, och i synnerhet vissa programinriktningar, påverkas av lagstiftningar om åldersgränser för deltagande i yrkesverksamhet och/eller regleringar i termer av legitimationskrav som sätter gränser för vilken verksamhet som eleverna kan ägna sig åt på en arbetsplats. Detta talar sammantaget för att balansen mellan arbetsplatsförlagd undervisning och skolundervisning skulle behöva kunna variera något mellan olika lärlingsutbildningar.

En ökad flexibilitet i andelen apl skulle emellertid innebära en ytterligare otydlighet vad gäller skillnaden mellan skolförlagd yrkesutbildning och lärlingsutbildning. Som nämnts ovan har en tydligare skillnad rekommenderats av bland annat OECD. Det finns dessutom ytterligare ett par argument för att kravet på mer än halva utbildningstiden arbetsplatsförlagd bör kvarstå för lärlingsutbildning. Det ena argumentet gäller behov av tydlighet i vilken yrkesutbildning som ska vara berättigad till statsbidrag för lärlingsanställning.

⁵⁰ Exempelvis av västsvenska handelskammaren.

Det andra argumentet gäller att de fördelar som lärlingsformen innebär för eleverna bygger på den högre omfattningen av apl. Om kravet på mer än halva utbildningstiden är svårt att leva upp till på vissa program bör huvudmannen i stället bedriva programmen enligt den ordinarie modellen med huvudsakligen skolförlagd utbildning.

Den förändring som Skolverket föreslår gäller i stället vilket utbildningsår som lärlingsutbildningen ska kunna påbörjas. Enligt gällande reglering får lärlingsutbildningen börja det första, andra eller tredje året inom ett yrkesprogram i gymnasieskolan och mer än hälften av denna utbildning ska genomföras som apl. Omfattningen ska då räknas från och med det utbildningsår som eleven påbörjar den gymnasiala lärlingsutbildningen.⁵¹ Studien har påvisat ett stort värde i att apl påbörjas redan under utbildningens första år. De mervärden vi ser med utbildningsformen gäller inte elever som påbörjar apl i lärlingsform senare än det första utbildningsåret. Skolverket anser därför att det bör övervägas att genomföra en förändring i fråga om när lärlingsutbildningen senast ska påbörjas. Eftersom det kan finnas skillnader mellan programmen i förutsättningarna för apl från det första året bedömer Skolverket att en sådan förändring bör vara inriktad mot att lärlingsutbildningen som regel ska påbörjas det första utbildningsåret, men senast under höstterminen det andra utbildningsåret.⁵²

I övrigt möjliggör nuvarande reglering en flexibilitet i upplägget för exempelvis apl från den andra terminen år 1, eller en successiv ökning av andelen apl från exempelvis en dag i veckan det första året till fyra eller fem dagar i veckan det sista utbildningsåret.

Behovet av statsbidrag för gymnasial lärlingsutbildning behöver bedömas i ett helhetsperspektiv

Finansieringen i samband med den lärlingsutbildning som bedrivs av huvudmän med olika förutsättningar behöver bedömas utifrån ett mer fördjupat underlag än vad som har varit möjligt att ta fram inom den här studien. I uppdraget har det inte ingått finansieringsfrågor i ett helhetsperspektiv. Våra undersökningsmetoder och vårt urval av respondenter har därför inte anpassats för att besvara sådana frågeställningar. För beslut om eventuella förändringar av statsbidraget, och för att på ett rättvisande sätt ta ställning till behovet av statsbidrag för huvudmännen, krävs ett helhetsperspektiv på de ekonomiska förutsättningarna. Detta är alltså frågor för en separat, fördjupad utredning.

Statsbidraget till arbetsgivare

Huvuddelen av statsbidraget för lärlingsutbildning går till de arbetsgivare som tar emot lärlingselever. Det är i hög grad en politisk fråga att värdera kostnaden för detta bidrag i förhållande till dess nytta, och dessutom i förhållande till andra stimulansmedel till branscher och företag. Den genomförda studien ger inte tillräckligt underlag för beslut om bidraget eller bidragsnivån, men vi konstaterar att behovet av bidraget varierar med förutsättningarna på de olika arbetsplatser och branscher som skolorna samarbetar med.

⁵¹ 4 kap. 3 och 12 §§ gymnasieförordningen.

⁵² I sammanhanget vill Skolverket hänvisa till relevanta förslag i den promemoria, *Lärlingsutbildning och arbetsplatsförlagt lärande inom gymnasieskolan och gymnasiesärskolan* (U2014/4311/GV), som har tagits fram inom Utbildningsdepartementet.

Det har framkommit i studien att bidraget är viktigt som stimulans för i synnerhet småföretag. För större företag och offentliga organisationer är bidraget inte lika avgörande för benägenheten att ta emot lärlingar. De huvudmän som vi varit i kontakt med i studien gör i princip unisont bedömningen att bidraget är en viktig förutsättning för lärlingsutbildningen. Systemet för denna utbildningsform har byggts upp med bidraget till arbetsgivare som en grund, och samarbeten mellan skola och arbetsgivare bygger till stor del på premissen att arbetsgivarna mottar ersättning för att ta emot lärlings elever, samt extra ersättning för att tillgodose att handledarna genomgår handledarutbildning. Att förändra eller inskränka denna grundpremiss riskerar att innebära ett minskat erbjudande av lärlingsutbildning, i synnerhet inom utbildningsområden mot verksamheter som domineras av småföretag. Risken är också att differentieringar av bidraget efter behov skulle påverka likvärdigheten i erbjudandet av lärlingsutbildning mellan olika huvudmän, då företagsstrukturen varierar mellan olika delar av landet.

Med detta sagt kan vi alltså konstatera att bidraget inte nödvändigtvis fyller ett behov för alla arbetsgivare. Det är också ett bidrag som kan överutnyttjas – även om det ska poängteras att den här studien inte ger underlag för att hävda att detta förekommer i någon betydande omfattning. Behovet av bidraget behöver värderas i förhållande till huvudmännens ekonomiska förutsättningar. Exempelvis är kommunerna både skolhuvudmän och arbetsgivare inom kommunal verksamhet. På detta sätt mottar huvudmännen, för varje lärlings elev, både bidraget för utvecklingskostnader och bidraget till arbetsgivare. Detta samtidigt som lärlingsutbildningen är betydelsefull för kompetensförsörjningen i de egna kommunala verksamheterna, och alltså sannolikt kommer att fortsätta även utan bidraget.

Det kan av samma orsaker behöva göras en genomgång om behovet av bidraget som tar hänsyn till vilka övriga bolag som bedrivs av ägarna till de privata skolkoncernerna. På ägarnivå kan även dessa vara utbildningsanordnare och samtidigt arbetsgivare.

Inom såväl offentliga verksamheter som större företag kan bidraget dessutom maximeras genom att varje handledare har många lärlings elever – bidraget betalas per elev. En konkret fråga att eventuellt utreda närmare är om antalet lärlings elever per handledare kan behöva begränsas för rätten till bidrag.

Den del av bidraget som betalas till arbetsgivare för lärlingsanställning kan betraktas som en viktig stimulans för att mer lärlingsanställning ska komma till stånd. Det är dock tveksamt om det verkligen har den effekten eftersom det bara täcker en mycket liten del av arbetsgivarens kostnader för att betala lön till lärlingar. Denna del av bidraget har visserligen bara funnits i ett par år, men hittills har den inte inneburit någon noterbar ökning av antalet lärlingsanställningar. Beroende på hur lärlingsanställning värderas politiskt bör behoven av ytterligare finansiering utöver detta statsbidrag utredas. Inför ett sådant beslut behöver det vägas in att det finns förhållanden som begränsar möjligheterna för att lärlingsanställning ska kunna utvecklas, inte minst den motvilja att reglera lärlingar i kollektivavtal som råder i många branscher.

Bidraget för utbildade handledare betraktar vi som oproblematiskt och fortsatt viktigt. Detta bidrag är betydelsefullt mot bakgrund av den stora betydelsen av ett kvalitativt handledarskap för en väl fungerande lärlingsutbildning.

Statsbidraget för utvecklingskostnader

När det gäller den del av bidraget som betalas till huvudmännen ser vi i studien behov av en fördjupad undersökning kring huruvida bidraget för utvecklingskostnader täcker ordinarie kostnader, vilket inte är tillämpligt. Det kan också behöva ses över om det finns anledning att differentiera programpengen enligt de annorlunda förutsättningar som det kan innebära att arrangera och driva programmen i lärlingsform. Kostnaderna för en elev på ett yrkesprogram är beräknade utifrån den i huvudsak skolförlagda formen. Programpriset är detsamma för lärlingsutbildning, i den normerande riksprislistan som Skolverket tar fram årligen. För en huvudman som har en särskild lärlingskola, utan de ändamålsenliga lokaler och den utrustning som programpengen är baserad på, är lärlingsutbildningen överfinansierad redan utan statsbidraget. Att lärlingsutbildningen är resurskrävande borde rimligen uppvägas för de huvudmän som i lärlingskolor har lägre kostnader för lokaler och utrustning.

Med anledning av detta kan vi konstatera att skollagen anger att det ska finnas de lokaler och den utrustning som krävs för att syftet med utbildningen ska kunna uppfyllas, men inte att detta måste finnas på skolan.⁵³ I en situation då apl blir svår att genomföra, exempelvis på grund av snabba konjunkturförändringar, kan lärlingselever behöva kunna övergå till skolförlagd undervisning. Om de går på en skola som saknar nödvändig utrustning kan detta innebära problem för elevernas undervisning.

Ovanstående behöver vägas mot att många små huvudmän inte har möjligheter att erbjuda ett brett utbud av yrkesprogram om de inte kan arrangera dem som lärlingsutbildningar, där den dyra infrastrukturen tillhandahålls på arbetsplatser.

Den nyligen införda möjligheten att få statsbidrag för lärlingsliknande utbildning inom introduktionsprogrammen har huvudmännen beskrivit som positiv. Det finns potential i lärlingsutbildning på introduktionsprogram som behöver stimuleras.

Behov av justeringar av utbetalningsperioderna

I studien har tydligt framkommit de begränsande förutsättningar som orsakas av bristande långsiktighet i bidraget. Detta kan innebära att huvudmännen inte har möjligheter att satsa på expansion och mer långsiktig utveckling av lärlingsutbildning, eftersom det ofta kräver ett tydligt upplägg för ersättningen till arbetsgivare.

Det har också beskrivits en problematik i att bidraget utbetalas med olika belopp mellan höst- och vårtermin. Denna oförutsägbarhet kring bidragsnivåerna i statsbidraget för lärlingsutbildningen innebär att huvudmännens kostnader för att bedriva utbildning är olika under höstterminen jämfört med vårterminen. Förändringarna i bidragsnivåerna innebär också att ersättningen till arbetsgivarna varierar vilket kan påverka deras vilja och förmåga att erbjuda apl-platser för lärlingseleverna. Vi ser därför skäl att permanenta den förändring av bidragets utbetalning över terminerna som angetts i Skolverkets regleringsbrev för 2021, för att garantera en jämn fördelning mellan terminerna fortsättningsvis.

⁵³ 2 kap. 35 § skollagen.

Hur kommer lärlingsutbildningen – och yrkesprogrammen – påverkas av lågkonjunkturen?

Den här studien består till stora delar av jämförelser mellan lärlingsutbildning och huvudsakligen skolförlagda yrkesprogram. I de delarna av studien som baseras på statistik har vi följt elevpopulationer i en tid då det rådde en stark högkonjunktur. Detta påverkar givetvis i synnerhet arbetsdeltagandet i positiv riktning. Det finns dock ingen anledning att tro att konjunkturen påverkar inträdet på arbetsmarknaden annorlunda för lärlingselever än för skolförlagda elever.

Studiens intervjuundersökning genomfördes vintern 2020 under rådande coronapandemi, då lågkonjunkturen ökade i flertalet yrkesområden. Inte heller detta kan bedömas slå annorlunda för den ena eller den andra formen av yrkesutbildning. Förutsättningarna för det arbetsplatsförlagda lärandet påverkas negativt av lågkonjunkturen oavsett om eleverna går lärlingsutbildning eller ordinarie yrkesutbildning. De personer som vi intervjuat har uttryckt oro för det besvärliga marknadsläget i många branscher och yrkesområden och har beskrivit en upplevelse av en växande ungdomsarbetslöshet. I denna situation kan befaras en minskning både av yrkesprogrammets relevans och av elevernas benägenhet att välja yrkesprogram.

Eventuellt kan förutsättningarna för lärlingsformen komma att påverkas särskilt av de negativa följderna av pandemin, eftersom studien har visat att möjligheterna att med framgång bedriva lärlingsutbildning kräver en viss volym av elever och en stark och engagerad arbetsmarknad. Detta är emellertid frågor som ännu inte kan besvaras vid tiden för denna studie och som kommer att behöva följas långsiktigt.

Sammanfattningsvis

Vi har genom denna studie inte sett behov av en radikalt annorlunda form för lärlingsutbildning. En större reformering av lärlingsutbildningen skulle i så fall behöva föregås av en särskild utredning, eftersom detta berör frågor som behöver vägas i ett större sammanhang. Likaså kräver eventuella förändringar av statsbidraget för lärlingsutbildning en utredning som värderar bidragets betydelse och former i ett helhetsperspektiv.

Vi har konstaterat mervärden och fördelar för de elever som utbildningen passar för. Detta berättigar lärlingsutbildningen enligt den huvudsakliga modell som etablerats av skolorna och att utvecklingen framöver fortsätter inom rådande former, samtidigt som insatser fortsätter för att öka andelen utbildade handledare.

Utifrån studien har dock framkommit motiv för mindre justeringar. Vad som är viktigt och värdefullt med lärlingsutbildningen är att den innebär en växelgång mellan apl och skolundervisning för eleverna genom hela utbildningen. Av det skälet föreslår Skolverket att apl i lärlingsutbildning som regel ska inledas det första utbildningsåret, och senast termin 3. Däremot behöver inte halva utbildningstiden vara arbetsplatsförlagd redan första året. Andelen apl kan öka successivt under utbildningen, enligt ett upplägg som tillåts variera beroende på skolhuvudmännens förutsättningar och vilka yrkesprogram de bedriver i lärlingsform.

Lärlingsutbildningen passar inte för alla som väljer den. Samtidigt skulle den kunna passa många som inte väljer den. Informationen och studie- och yrkesvägledningen om

lärlingsutbildningen behöver ses över. Detta för att öka kunskapen om lärlingsformen, vad den innebär och på vilka sätt den skiljer sig från ordinarie utbildning på yrkesprogram.

Utöver detta föreslår Skolverket permanenta justeringar i statsbidragets utbetalningar över läsåret. En jämn fördelning av medlen mellan terminerna underlättar för huvudmännen att planera och bedriva lärlingsutbildning samt skulle kunna främja relationerna till arbetsgivare och tillgången till apl-platser för eleverna.

Bilaga 1 – Logistiska regressionsanalyser

Beskrivning

Den metod som vi använt i den fördjupade analysen är logistisk regression. I dessa analyser har vi mätt två olika utfall:

- *Genomströmning* – att inom fyra år ha fullföljt gymnasieutbildning. Med fullföljd utbildning avses uppnådd yrkesexamen eller studiebevis om minst 2 500 poäng. Denna genomströmning mäts för elever som påbörjade yrkesprogram höstterminen 2016. Mätpunkten är fyra år efter påbörjad gymnasieutbildning, dvs. vårterminen 2020.
- Att vara i *relevant sysselsättning* året efter fullföljd utbildning. Med relevant verksamhet avses *i arbete* (etablerad eller osäker ställning), *i högskolestudier* eller i studier *på yrkeshögskolenivå*. Denna sysselsättning mäts för elever som slutförde sin utbildning vårterminen 2017, och avser sysselsättningen 2018 dvs ett år efter slutförd utbildning.

Sannolikheten för dessa utfall har vi mätt för (f.d.) elever som är indelade i jämförelsegrupper enligt följande.

- Genomgått yrkesprogram skolförlagt eller som lärling.
- Meritvärde från grundskolan och, när det gäller sysselsättningen, betygspoäng från gymnasieskolan.
- Gått på skola med enskild eller offentlig huvudman (registrerat sista utbildningsåret).
- Kön.
- Föräldrarnas utbildningsnivå – gymnasial eller eftergymnasial högsta utbildning.
- Födelseland: födda i Sverige med svenska föräldrar; födda i Sverige med utländska föräldrar; födda utomlands.
- Inledda gymnasiestudier på ett nationellt program eller på ett introduktionsprogram,
- Typ av yrkesprogram (programgrupp 1 eller 2⁵⁴), registrerat sista utbildningsåret.

Genom att dessa respektive villkor (parametrar) ingår i modellen mäts effekten av varje enskild parameter med kontroll för effekten av de övriga. Metoden beräknar så kallade *relativa oddskvoter*. En kvot som är högre/lägre än 1 visar en högre/lägre sannolikhet för utfallen (slutförd utbildning respektive att vara sysselsatt) jämfört med referenskategori. Exempelvis beräknas alltså utfallets sannolikhet för män jämfört med kvinnor, med kontroll för effekten av olika skillnader mellan män och kvinnor som tex. betygspoäng från grundskolan.

I tabellerna redovisas också oddskvoternas signifikansnivå, som visar om skillnaden i utfallet är tillräckligt stort för tillräckligt många individer för att den inte ska kunna bero på slumpen. Att en kvot är signifikant på 1%-nivå innebär att den är statistiskt korrekt i 99 av 100 fall i respektive kategori.

⁵⁴ Programgrupp 1: BA, EE, FT, IN, VF. Programgrupp 2: VO, BF, RL, HV, HT, HA, NB.

Utfall: Genomströmning

Tabell 3. Logistiska regressioner, odds (relativ sannolikhet) att inom fyra år ha fullföljt gymnasieskolan med examen eller studiebevis om minst 2 500 p. Samtliga elever som påbörjade yrkesprogram läsåret 2016/17, och vars senaste registrerade utbildning var ett yrkesprogram.^a
 Oddskvot över/under 1 betyder högre/lägre sannolikhet för examen eller studiebevis.

Parameter	Kategori	Alla yrkesprogram N=31 980	Programgrupp 1 N=14 920	Programgrupp 2 N=17 060
Genomgått program skolförlagt eller som lärling från år 1, 2 eller 3	Skolförlagt (ref)	1	1	1
	Lärling enbart år 3	1,1	1,2	0,9
	Lärling from år 2	1,3***	1,5***	1,0
	Lärling from år 1	2,2***	2,6***	2,0***
Meritvärde från grundskolan	0-100	0,3***	0,3***	0,3***
	101-200 (ref)	1	1	1
	> 200	4,0***	4,2***	3,9***
Huvudman	Offentlig (ref)	1	1	1
	Enskild	0,9**	0,8***	1,0
Kommuntyp (lägeskommun, skola)	Storstäder (ref)	1	1	1
	Större städer	1,3***	1,3***	1,3***
	Mindre städer och landsbygdskommuner	1,3***	1,4***	1,2***
Kön	Kvinnor (ref)	1	1	1
	Män	1,0***	1,9***	0,9
Föräldrars högsta utbildningsnivå	Eftergymnasial (ref)	1	1	1
	Gymnasial	0,9**	0,9	0,8**
Svensk eller utländsk bakgrund	Svensk bakgrund	1	1	1
	Utrikesfödda föräldrar	0,8*	0,7***	0,9
	Utrikes födda	0,8***	0,7***	0,9*
Började direkt på nationellt program eller via introduktionsprogram	NP (ref)	1	1	1
	IM	0,6***	0,5***	0,7***
Programgrupp	Programgrupp 1	1		
	Programgrupp 2	0,7***		

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

Programgrupp 1: BA, EE, FT, IN, VF. Programgrupp 2: VO, BF, RL, HV, HT, HA, NB.

^a I denna tabell ingår samtliga elever, det vill säga elever både från skolförlagt utbildning och från lärlingsutbildning. Den översta raden jämför utfallet för elever från lärlingsutbildning med utfallet för elever på skolförlagt utbildning. De övriga parametrarna är med för att kontrollera för effekten av dem.

I tabell 3 ovan gäller den redovisade skillnaden mellan exempelvis män och kvinnor samtliga elever på yrkesprogram. De bakgrundsförhållanden som vi jämför är snarlika mellan elever som valt att gå yrkesprogram som lärling respektive som skolförlagt. För att ändå kontrollera att de respektive parametrarna har samma betydelse inom gruppen lärlingar har vi kört samma regressionsmodeller med enbart lärlingar. Detta visas i tabellen på nästa sida.

Tabell 4. Logistiska regressioner, odds (relativ sannolikhet) att inom fyra år ha fullföljt gymnasieskolan med examen eller studiebevis om minst 2 500 p. Elever som påbörjat gymnasieskolan läsåret 2015/16 och varit registrerade som lärlingar tredje utbildningsåret.

Oddsquot över/under 1 betyder högre/lägre sannolikhet för examen eller studiebevis.

Parameter	Kategori	Alla yrkesprogram N=3 887	Programgrupp 1 n=2 291	Programgrupp 2 n=1 596
Meritvärde från grundskolan	0-100	0,5**	0,5	0,5
	101-200 (ref)	1	1	1
	> 200	3,0***	3,0***	3,0***
Huvudman	Offentlig (ref)	1	1	1
	Enskild	1,1	0,9	1,4*
Kommuntyp (lägeskommun, skola)	Storstäder (ref)	1	1	1
	Större städer	1,3	1,3	1,2
	Mindre städer och landsbygdskommuner	1,4	1,4	1,4
Kön	Kvinnor (ref)	1	1	1
	Män	1,1	2,0**	0,9
Föräldrars högsta utbildningsnivå	Eftergymnasial (ref)	1	1	1
	Gymnasial	0,8	1,0	0,7
Svensk eller utländsk bakgrund	Svensk bakgrund	1	1	1
	Utrikesfödda föräldrar	1,0	0,9	1,0
	Utrikes födda	0,9	0,6	1,2
Började direkt på nationellt program eller via introduktionsprogram	NP (ref)	1	1	1
	IM	0,8	0,8	0,9
Programgrupp	Programgrupp 1	1		
	Programgrupp 2	0,6**		

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

Programgrupp 1 – BA, EE, FT, IN, VF

Programgrupp 2 – VO, BF, RL, HV, HT, HA, NB

Utfall: Sysselsättning

Tabell 5. Logistiska regressioner, odds (relativ sannolikhet) att vara sysselsatt i arbete eller högre studier 2018, året efter fullföljd gymnasieskola på yrkesprogram vårterminen 2017.^b Oddskvot över/under 1 betyder högre/lägre sannolikhet.

Parameter	Kategori	Alla yrkesprogram N= 26 706	Programgrupp 1 n=12 668	Programgrupp 2 N=14 018
Genomgått program skolförlagt eller som lärling	Skolförlagt (ref) Lärling	1 1,2*	1 1,2*	1 1,1
Genomsnittlig betygspoäng	< 10	0,4***	0,3***	0,5***
	10 - 15 (ref)	1	1	1
	> 15	1,6***	2,5***	1,5***
Huvudman	Offentlig (ref)	1	1	1
	Enskild	0,7***	0,6***	0,8***
Kommuntyp (lägeskommun, skola)	Storstäder (ref)	1	1	1
	Större städer	1,1	1,1	1,1
	Mindre städer och landsbygdskommuner	1,1	1,2	1,0
Kön	Kvinnor (ref)	1	1	1
	Män	1,4***	1,4*	1,4***
Föräldrars högsta utbildningsnivå	Eftergymnasial (ref)	1	1	1
	Gymnasial	1,3***	1,2**	1,3***
Svensk eller utländsk bakgrund	Svensk bakgrund	1	1	1
	Utrikesfödda föräldrar	0,5***	0,6***	0,5***
	Utrikes födda	0,5***	0,5***	0,5***
Började direkt på nationellt program eller via introduktionsprogram	NP (ref)	1	1	1
	IM	0,9**	0,9	0,8**
Programgrupp	Programgrupp 1	1		
	Programgrupp 2	0,6***		

*** Signifikant på 0,1%-nivå. ** Signifikant på 1%-nivå. * Signifikant på 5%-nivå.

Programgrupp 1: BA, EE, FT, IN, VF. Programgrupp 2: VO, BF, RL, HV, HT, HA, NB.

^b I denna tabell ingår samtliga elever, det vill säga elever både från skolförlagt utbildning och från lärlingsutbildning. Den översta raden jämför utfallet för elever från lärlingsutbildning med utfallet för elever på skolförlagt utbildning. De övriga parametrarna är med för att kontrollera för effekten av dem.

I tabell 5 ovan gäller den redovisade skillnaden mellan exempelvis män och kvinnor samtliga elever på yrkesprogram. De bakgrundsförhållanden som vi jämför är snarlika mellan elever som valt att gå yrkesprogram som lärling respektive som skolförlagt. För att ändå kontrollera att de respektive parametrarna har samma betydelse inom gruppen lärlingar har vi kört samma regressionsmodeller med enbart lärlingar. Detta visas i tabellen på nästa sida.

Tabell 6. Logistiska regressioner, odds (relativ sannolikhet) att vara sysselsatt (i arbete eller högre studier) 2018, året efter fullföljd gymnasieskola, elever som påbörjade gymnasieskolan läsåret 2016/17 och varit registrerade som lärlingar skolår 3.

Oddsquot över/under 1 betyder högre/lägre sannolikhet att vara sysselsatt.

Parameter	Kategori	Alla yrkesprogram N= 3 520	Programgrupp 1 n=2 124	Programgrupp 2 N=1 396
Genomsnittlig betygspoäng	< 10	0,4***	0,3***	0,4***
	10 - 15 (ref)	1	1	1
	> 15	1,5***	3,5**	1,1
Huvudman	Offentlig (ref)	1	1	1
	Enskild	0,6***	0,6*	0,6***
Kön	Kvinnor (ref)	1	1	1
	Män	1,6**	1,6**	1,6**
Föräldrars högsta Utbildningsnivå	Eftergymnasial (ref)	1	1	1
	Gymnasial	1,3	1,3	1,2
Svensk eller utländsk bakgrund	Svensk bakgrund	1	1	1
	Utrikesfödda föräldrar	0,8	0,7	0,5**
	Utrikes födda	0,5***	0,5	0,5**
Började direkt på nationellt program eller via introduktionsprogram	NP (ref)	1	1	1
	IM	0,8	0,8	1,8
Programgrupp	Programgrupp 1	1		
	Programgrupp 2	0,6*		

Bilaga 2 – Tidigare studier och utvärderingar av lärlingsutbildningen

Ökade skillnader i studieresultat och i arbetslöshet bland unga har bidragit till ett ökat fokus på yrkes- och lärlingsutbildning.⁵⁵ Internationella organisationer som OECD (Organisationen för ekonomiskt samarbete och utveckling) och EU lyfter yrkes- och lärlingsutbildningars betydelse för att fler elever kan gå en gymnasieutbildning, för att uppfylla arbetsmarknadens behov av yrkeskunnande arbetskraft och minska antalet unga i arbetslöshet. I den här bilagan sammanfattar vi tidigare studier, utvärderingar och forskningsrapporter om dagens svenska gymnasiala lärlingsutbildning.

Svårt med jämförelser mellan länder, men vissa gemensamma utmaningar

Lärlingsutbildningar i olika länder organiseras på olika sätt, vilket bland annat beror på länders olika förutsättningar och de traditioner som präglar utbildningssystemet i varje land för sig. Det medför att modeller för lärlingsutbildningar inte alltid är överförbara till andra länder.⁵⁶ Cedefop (Europeiskt centrum för utveckling av yrkesutbildning) menar dock i en rapport från 2019 att även om länders lärlingsutbildningar organiseras på olika sätt så finns det vissa utmaningar som många länder har gemensamt.⁵⁷ Det råder till exempel otydligheter om skillnaden mellan skolförlagd yrkesutbildning och lärlingsutbildning. Det finns också stora variationer i lärlingsutbildningarnas omfattning mellan olika utbildningsområden. Arbetsmarknadsparters bristande engagemang för och begränsade inflytande över lärlingsutbildning är en annan gemensam utmaning som identifieras av Cedefop.

Sverige annorlunda i den europeiska kontexten

Cedefop genomförde en tematisk granskning av lärlingsutbildningen i Sverige 2017–2018.⁵⁸ Studien fokuserar på Västra Götalandsregionen, men den inbegriper även det nationella perspektivet och visar resultat på både regional- och nationell nivå. Cedefop konstaterar att i Sverige är det en tät sammankoppling mellan lärlingsutbildning på gymnasial nivå och utbildning på huvudsakligen skolförlagda yrkesprogram. De är inte som i andra länder separerade utbildningsformer. Eleverna får i Sverige samma gymnasiekompetens oavsett om de går skolförlagd utbildning eller lärlingsutbildning, eller byter mellan dessa. Skillnaden är att lärlingsutbildningen har mindre andel skolförlagd utbildning jämfört med yrkesprogrammen, en skillnad som Cedefop poängterar dock är obetydlig om lärlingsutbildningen till exempel påbörjas under tredje året på yrkesprogrammet. Cedefop gör bedömningen att distinktionen mellan lärlingsutbildning och skolförlagd utbildning är otydlig och att lärlingsutbildningen saknar en egen identitet. De menar också att den flexibilitet

⁵⁵ Olofsson, Panican (2015). *Lärlingsutbildning i skärningspunkten mellan kompetensförsörjning och socialpolitik*. Lund: Lund University

⁵⁶ Olofsson, Panican (2019) *Labour market regulations, changes in working life and the importance of apprenticeship training: A long-term and comparative view on youth transition from school to work*, Policy Futures in Education, vol. 17, no. 8, pp. 945-965

⁵⁷ Cedefop (2019). *Apprenticeship schemes in European countries*, Luxembourg.

⁵⁸ Cedefop (2018). *Flash Thematic Country Review on Apprenticeships, Sweden*.

som lärlingsutbildningen i Sverige har inte verkar göra den anpassad till arbetsmarknadens behov. Dessutom menar de att arbetsgivarnas engagemang sviktat, eftersom utbildningen är så skolstyrd.

Sveriges yrkesutbildning jämförs med andra länder i en rapport från OECD 2019.⁵⁹ I rapporten hävdar OECD bland annat att Sverige har en stark yrkesutbildning som ger elever de yrkeskunskaper som krävs för arbetsdeltagande. Men vissa utmaningar finns. OECD nämner till exempel som utmaningar det låga intresset för yrkesutbildningar bland elever, samt ett begränsat samarbete mellan skolor som erbjuder yrkesutbildningar. OECD framhåller också att det finns variationer i kvaliteten i det arbetsplatsförlagda lärandet mellan skolor i Sverige beroende på skolors förutsättningar och lärares kompetens.

Arbetsmarknadens parter involveras i lärlingsutbildningar i mindre utsträckning i Sverige än i många andra länder enligt OECD, som anser att de kan involveras mer. OECD menar att Sverige bör fortsätta utveckla kvaliteten i det arbetsplatsförlagda lärandet genom en närmare koppling till arbetsmarknaden och arbetsgivarnas behov. Bland annat anser OECD att arbetsgivare ska kunna vara med i urvalet av lärlingar och vara mer delaktiga i att bestämma över innehållet i utbildningen.

OECD påpekar att även om Sverige har skapat ett starkt samarbete på nationell nivå så är engagemanget på lokal nivå genom lokala programråd mycket varierande. Sverige skulle kunna öka samarbetet lokalt genom en mer strukturerad samarbetsform.

Svensk lärlingsutbildning bygger på frivillighet i samverkan mellan skola och arbetsplatser. I länder med stark lärlingstradition är det vanligare att ansvaret för utbildningen är reglerat i ett delat ansvar mellan till exempel stat eller kommun och arbetsmarknaden. Samverkan bygger då på arbetsmarknadens parter engagemang och delaktighet i beslutsfattandet, organisering och utveckling av yrkesutbildningen.⁶⁰

Svenska perspektiv

Flera fördelar med lärlingsutbildning men svårt att förena innehåll med syfte

Olofsson och Panican (2019)⁶¹ identifierar några fördelar med lärlingsutbildning jämfört med skolförlagd yrkesutbildning. De framhåller följande.

- Lärlingseleverna får större möjlighet att öva på yrkesförmågor på riktigt, genom den större mängden apl som konkretiserar det teoretiska kunnandet.

⁵⁹ OECD (2019). *Vocational Education and Training in Sweden*

⁶⁰ Berglund, Höjlund, Kristmansson, Paul (2017). *Gymnasial lärlingsutbildning ur ett pedagogiskt och didaktiskt perspektiv: med utgångspunkt i försöksverksamheten 2008–2014*. Göteborg: Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Försöksverksamheten avslutades 2011, men studien omfattar de elever som hunnit påbörja den 2011.

⁶¹ Olofsson, Panican, (2019) *Labour market regulations, changes in working life and the importance of apprenticeship training: A long-term and comparative view on youth transition from school to work*. Policy Futures in Education, vol. 17, no. 8, pp. 945-965. Olofsson, Panican (2015). *Lärlingsutbildning i skärningspunkten mellan kompetensförsörjning och socialpolitik*. Lund: Lund University

- Lärlingselever, genom att tillbringa en stor andel av sin utbildning på en arbetsplats, övar sig på att vara en del av en arbetsplats på ett annat sätt än elever med mindre andel apl.
- Lärlingseleverna har möjlighet att använda ny teknik i större omfattning än de som går skolförlagd yrkesutbildning.
- Lärlingsutbildning kan innebära enklare rekryteringsprocesser då arbetsgivare kan lära känna potentiell arbetskraft innan anställning.
- Det kan vara fördelaktigt för arbetsgivaren när lärlingseleverna deltar i produktionen.

Olofsson och Panican pekar dock på att det finns motsättningar i att arbetsgivare har intresse av att prägla innehållet i lärlingsutbildningen efter sina behov samtidigt som syftet med lärlingsutbildningen är att ge elever en bred yrkeskompetens.⁶² De påpekar att denna utmaning kan göra lärlingsutbildningen mindre relevant för eleven och, i slutändan, mindre relevant för samhället.

En liknande bild ges av Fjellström och Kristmansson (2019 och 2016) som menar att lärlingsutbildningens innehåll inte enbart beror på det som kursplaner skriver fram. Innehållet i utbildningen kan präglas av vilka prioriteringar som görs på arbetsplatsen samt på lärlingens individuella mål.⁶³ I vissa fall kan lärlingens individuella mål och arbetsplatsens mål prioriteras över utbildningens mål i lärlingsutbildningen. I samma riktning resonerar Per Kristmansson i sin avhandling som handlar om lärlingsutbildning på handels- och administrationsprogrammet.⁶⁴ Avhandlingen visar att yrkeskunnandet riskerar att bli smalt och arbetsplatsspecifikt eftersom det är arbetsplatsens villkor snarare än nationella kursplaner som styr innehållet i utbildningen.

Viktigt med samarbetet mellan skola och arbetsliv

Ett bra samarbete mellan arbetsplats och skola är en förutsättning för utveckling av god yrkeskunnsighet och är avgörande för lärlingsutbildningen. Detta är huvudbudskapet i en studie av Berglund et al (2017), som studerat utbildningen för elever som påbörjade försöksverksamheten mellan 2008 och 2011.⁶⁵ Flera av skolorna som ingick i studien beskrev svårigheter med att uppfylla kravet på att hälften av utbildningstiden skulle arbetsplats-

⁶² Olofsson, Panican (2019) *Labour market regulations, changes in working life and the importance of apprenticeship training: A long-term and comparative view on youth transition from school to work*. Policy Futures in Education, vol. 17, no. 8, pp. 945-965

⁶³ Fjellström, Kristmansson (2019) *Constituting an apprenticeship curriculum*. Journal of Curriculum Studies, vol. 51, no. 4, pp. 567-581, Fjellström, Kristmansson (2016) *Learning as an Apprentice in Sweden: A Comparative Study on Affordances for Vocational Learning in School and Work Life* *Apprentice Education*. Education & Training, vol. 58, no. 6, pp. 629-642

⁶⁴ Kristmansson (2016) *Gymnasial lärlingsutbildning på Handels- och administrationsprogrammet: en studie av lärlingsutbildningens förutsättningar och utvecklingen av yrkeskunnsande*. Umeå: Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap, Umeå universitet, 2016.

⁶⁵ Berglund, Höjlund, Kristmansson, Enni (2017). *Gymnasial lärlingsutbildning ur ett pedagogiskt och didaktiskt perspektiv: med utgångspunkt i försöksverksamheten 2008–2014*. Göteborg: Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Försöksverksamheten avslutades 2011, men studien omfattar de elever som hunnit påbörja den 2011.

förläggas, eftersom det var utmanande att hitta arbetsplatser. På alla undersökta program hade yrkeslärarna huvudansvaret för att skaffa apl-platser. Yrkeslärarnas personliga nätverk med arbetsgivare visade stor betydelse för att arbetsplatser skulle kunna säkras för lärlingarna. I studien påpekas att det skapar instabilitet och sårbarhet när anordnandet av arbetsplatser för lärlingar i huvudsak är lärarens ansvar och inte förankrat i en stabilare struktur. Också i denna studie är en slutsats att lärlingsutbildningen ställer höga krav på en fungerande samverkan mellan skola och arbetsplats, främst om vilket kunskapsinnehåll den enskilda arbetsplatsen kan erbjuda och hur det kan överensstämma med innehållet i yrkesämnenas kursplaner.

Lärlingsutbildning ställer höga krav på eleverna

I Berglund et al (2015), som fokuserar på samverkan mellan skola och arbetsliv, framkommer att den gymnasiala lärlingsutbildningen inom ramarna för Gy 2011 är en utbildningsform som ställer stora krav på eleverna.⁶⁶ Såväl skolledare, lärare som elever framhåller i rapporten att lärlingsutbildning inte bör betraktas som ett alternativ för så kallat skoltrötta elever. I rapporten nämns också att matchningen, att elev och arbetsgivare passar ihop, är av avgörande betydelse för elevernas möjlighet att genomföra utbildningen.

Höga krav på eleverna i lärlingsutbildningen beskrivs även av Berglund et al (2017). I studien beskriver författarna att det inom försöksverksamheten fanns ett ganska stort antal omotiverade elever som ofta betecknades som skoltrötta. Lärarna som intervjuades i studien poängterade betydelsen av att eleverna var tillräckligt mogna för att självständigt klara arbetslivets villkor och sitt lärande. Studien visar hur elevers olika förutsättningar att klara av arbetsplatsernas krav påverkade arbetsplatsernas vilja att ta emot lärlingar. Konsekvensen blev att omfattningen av det arbetsplatsförlagda lärandet för lärlingarna varierade starkt mellan elever och skolor.

Handledarskapet av stor betydelse

Handledarna har ett stort ansvar för lärlingselevernas utbildning eftersom stora delar av lärlingarnas utbildning genomförs på arbetsplatsen. Berglund och Henning Loeb (2013) visar hur lokala förutsättningar och förhållanden skapar olikheter mellan lärlingsutbildningar och elevers möjligheter att utveckla yrkeskunskap.⁶⁷ De visar också hur traditioner inom yrket och inte minst handledarnas tidigare erfarenheter och kunskaper påverkar lärlingsutbildningens utformning.

Skolmyndigheternas uppföljningar

Skolverket publicerar årligen statistik över vad ungdomar gör efter gymnasieskolan. I dessa uppföljningar har framgått att en något högre andel av ungdomar som tagit examen

⁶⁶ Berglund, Lumsden Wass, Wärvik (2015). *Samverkan mellan skolan och det lokala arbetslivet inom gymnasial lärlingsutbildning – organisatoriska och didaktiska modeller*. Göteborg: Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet.

⁶⁷ Berglund, Henning Loeb (2013). *Renaissance or a backward step? Disparities and tensions in two new Swedish pathways in VET*. International Journal of Training Research, vol. 11, no. 2, pp. 135-149.

från en lärlingsutbildning är etablerade på arbetsmarknaden efter ett år, jämfört med ungdomar från skolförlagda utbildningar.⁶⁸ (Se den statistiska uppföljningen i denna rapport.)

Skolverket har också utvärderat yrkesprogrammets apl. Fram till 2016 hade få studier belyst apl inom gymnasieskolan enligt regelverket för gymnasiereformen Gy 2011. Därför genomförde Skolverket då en studie av apl-verksamhetens genomförande och funktion- alitet.⁶⁹ I huvudsak utifrån ett lärarperspektiv omfattade studien frågor om apl-verksam- hetens organisation, förutsättningar, tillgång på apl-platser, i vilken omfattning som ele- verna får apl, samt kvalitetsaspekter av apl.

Några av de huvudsakliga slutsatserna från studien 2016 uttryckte Skolverket enligt föl- jande.

- Skolornas organisering av apl-verksamheten varierar. Vissa skolor har sär- skilda apl-samordnare, andra har det inte. Generellt sett utförs mycket av sko- lornas apl-arbete av enskilda yrkeslärare. Apl-verksamheten är starkt person- beroende och lärarna framhåller vikten av personliga kontaktnät i arbetslivet för att hitta apl-platser till eleverna.
- I kombination med det stora personberoendet präglas apl-verksamheten av en särskild sårbarhet i jämförelse med den undervisning som sker i skolan. Detta beroende på brister i skolornas styrning och dokumentation på apl-området. I studien konstateras att apl-verksamheten sällan ingår i skolornas systematiska kvalitetsarbete.
- Det är vanligt med lokala programråd som är knutna till yrkesprogrammen. Dessa bidrar vanligen mer till att utveckla skolornas apl-verksamhet på andra sätt än att hjälpa till med apl-platser.
- Omkring var tredje lärare som omfattas av studien uppger att det råder brist på lämpliga handledare på arbetsplatserna. Omkring var fjärde ser svårigheter med att hitta apl-platser som ligger i linje med utbildningens mål. Majoriteten av yrkeslärarna upplever att förutsättningarna är relativt dåliga för att ha kon- takter med och bedöma lämpligheten hos elevernas handledare. Nära hälften uppger begränsade förutsättningar för att följa upp och utvärdera avslutade apl-perioder.
- Tillgången på ändamålsenliga apl-platser beror på flera faktorer⁷⁰ och varierar påtagligt mellan de olika yrkesprogrammen. Endast en minoritet av lärarna anger att tillgången är god i förhållande till antalet elever på de respektive pro- grammen.
- Ungefär hälften av alla huvudmän anger att antagningen av yrkesprogramsele- ver inte påverkas av tillgången på apl-platser.

⁶⁸ Skolverket (2019). *Etablering på arbetsmarknaden eller fortsatta studier år 2017 efter gymnasieskola*, PM, Dnr 2019:475; Skolverket (2020). *Etablering på arbetsmarknaden eller fortsatta studier år 2018 efter gymnasieskola*. Beskri- vande statistik., Dnr 2020:231.

⁶⁹ Skolverket (2016). *Det arbetsplatsförlagda lärandet på gymnasieskolans yrkesprogram*. Rapport 437.

⁷⁰ Tillgången beror på förekomsten av utbildningsrelevanta arbetsplatser för olika yrkesprogram samt ar- betsplatsernas intresse och möjligheter att ta emot apl-elever, men även på skolornas förmåga att ordna apl på dessa arbetsplatser i konkurrens med andra utbildningsanordnare.

- Majoriteten av eleverna på yrkesprogrammen får så mycket apl som regelverket kräver, det vill säga de 15 veckor som krävs för i huvudsak skolförlagd utbildning. I studien framkom att omkring 35 procent av eleverna får mellan 17 och 50 veckor, vilket alltså innebär att en stor del av eleverna får apl i en omfattning som motsvarar eller kan motsvara de krav som finns för lärlingsutbildning.
- Både lärare och rektorer bedömer tillgången på apl-platser som mindre god på el- och energiprogrammet samt VVS-och fastighetsprogrammet.

Den ovan refererade studien är några år gammal, och med det utvecklingsarbete som kontinuerligt bedrivits på skolorna kan en del av resultaten och slutsatserna vara av mindre aktualitet idag. Samtidigt finns det också iakttagelser som sannolikt i hög grad fortfarande är aktuella. Exempelvis har det knappast skett några förändringar av yrkeslärarnas situation när det gäller de aspekter som beror på bristen på yrkeslärare. Lärarbristen har ökat ytterligare under de senaste åren. I en tidigare studie från Skolverket⁷¹ konstateras att bristen på yrkeslärare med tillräckliga kvalifikationer inneburit att gymnasieskolor i viss mån behövt anställa personer som inte fullt ut uppfyller kompetensbehoven. Studien visade att på de yrkesprogram där lärarbristen är störst⁷² saknar ibland de anställda lärarna tillräcklig yrkeserfarenhet och arbetsmarknadskontakter.

Tillgången på apl-platser kan däremot antas ha förbättrats sedan 2016 och fram till våren 2020, eftersom det under denna period rådde högkonjunktur i landet. Detta generellt sett, men med skillnader mellan de respektive programmens yrkesinriktningar.

Resultaten i studien visar att det på flera av programmen varit svårt att skaffa apl-platser, men att dessa svårigheter inte påverkat erbjudandet av yrkesprogram (trots att det rimligen borde göra det). Likväl kan en brist på apl-platser påverka erbjudandet av lärlingsutbildning. Detta eftersom lärlingsutbildningarna kräver mer apl, i kombination med att erbjudandet av lärlingsutbildning är frivilligt för kommunerna.

De svårigheter som yrkeslärare lyfter i studien från 2016 angående organisation, kvalitets-säkring och samarbete med handledare är – för såvitt de fortfarande är aktuella – sannolikt av än större betydelse för lärlingsutbildning, där ju en högre andel av utbildningstiden ska ske på arbetsplats.

Vad som i övrigt har skett sedan den ovan refererade studien genomfördes är att Skolverket har arbetat för att utveckla handledarutbildningen. Antalet personer som genomgått denna utbildning har också ökat kontinuerligt. Handledarutbildningen introducerar bland annat blivande handledare i vad apl syftar till och vad som är viktigt att tänka på i handledarrollen. Utbildningen kan därför bidra till att underlätta skolornas kommunikation med

⁷¹ Skolverket (2014). *Yrkeslärare per program*. Rapport 414

⁷² År 2014 var lärarbristen störst på el- och energiprogrammet (främst inriktningen elteknik), VVS- och fastighetsprogrammet (främst VVS), industritekniska programmet (främst produkt- och maskinteknik), samt fordons- och transportprogrammet (främst transport).

arbetsplatserna, så att lärarna lättare kan förankra ett innehåll i apl som ligger i linje med utbildningens mål.

Skolinspektionens kvalitetsgranskningar⁷³ visar bland annat att samverkan mellan skola och arbetsliv behöver utvecklas för att säkerställa den gymnasiala lärlingsutbildningens kvalitet. Skolinspektionen har gjort bedömningen att det finns två centrala utvecklingsområden när det gäller samverkan för en god apl. Det första utvecklingsområdet är att skolan behöver tydliggöra sitt eget, programrådets, arbetsplatsernas respektive handledarnas olika ansvar och uppdrag. I detta ingår att säkerställa att det finns en gemensam förståelse och ett gemensamt förhållningssätt till elevernas utbildning på arbetsplatser. Det andra utvecklingsområdet är att arbetslivsanknytning och samverkan med det lokala arbetslivet behöver vara en del av skolans dokumenterade systematiska kvalitetsarbete. Samverkan med det lokala arbetslivet och apl är viktiga byggstenar i elevernas yrkesutbildning och det är därför viktigt att dessa områden synliggörs i såväl skolans som huvudmannens kvalitetsarbete.

Skolinspektionen (2013) uttrycker i en fördjupad tillsyn på yrkesprogram att när skolans förberedelser är vaga och dåligt kopplade till skolans styrdokument blir det svårt för elever och handledare att arbeta mot målen för utbildningen, i synnerhet om instruktionerna till handledarna inte innefattar information om vilka färdigheter eleverna ska utveckla.⁷⁴

Utvärderingar av gymnasial lärlingsanställning

Lärlingsanställning innebär att en elev i lärlingsutbildning anställs enligt lagen om gymnasial lärlingsanställning (2014:421 under den arbetsplatsförlagda tiden av den treåriga gymnasieutbildningen. Lärlingsanställning har varit föremål för en del forskning och utvärdering.⁷⁵ Bland fördelarna har skrivits fram att lärlingsanställning får elever att ta större ansvar och känna mer engagemang, samt att arbetsgivares förväntningar, engagemang och inflytande stärks. Bland nackdelarna nämns att det innebär en utgift för arbetsgivarna, för någonting som de kan få – en lärlingselev – utan att bidra med finansiering. Många företag är därför beroende av en extern finansiering. Det finns även en begränsning genom att arbetsgivarsidan är generellt ointresserade av att särskilt reglera lärlingsutbildning i kollektivavtal. Alternativet med lagstiftning kring lärlingsanställning möter ett stort motstånd bland arbetsgivarorganisationerna. Vissa branscher är särskilt ovilliga till att betala lön till lärlingselever. Detta gäller elbranschen, där viss lagstiftning gör det svårare att ta emot lärlingselever, handeln, som inte anställer personer under 18 år, och vård, där det ofta krävs fullföljd utbildning för anställning.

Resultat från pilotprojekt – gymnasial lärlingsanställning

Mellan 2017 och 2020 bedrev Skolverket ett pilotprojekt med 18 medverkande skolor med stor geografisk bredd där eleverna erbjöds att läsa ett yrkesprogram som lärlingsanställda. Ett par av de medverkande skolorna ingår i denna rapportens intervjuundersökning.

⁷³ Se bland annat Skolinspektionen (2016). *Samverkan för bättre arbetslivsanknytning*, Dnr 2015:3299.

⁷⁴ Skolinspektionen (2013). *Fördjupad tillsyn på yrkesprogram*.

⁷⁵ Chalmers och MeAnalytics, 2020.

Västsvenska handelskammaren utgjorde näringslivspart i pilotprojektet, och har genomfört en utvärdering av skolornas och arbetsgivarnas syn på lärlingsutbildning och lärlingsanställning. Detta i samarbete med företaget Me Analytics och Chalmers tekniska högskola. Utifrån resultaten av utvärderingen beskriver skolorna mestadels positiva erfarenheter av pilotprojektet med lärlingsanställning. Man anser att samarbetet med det omkringliggande arbetslivet har stärkts och eleverna har upplevt ta ett större ansvar för sin utbildning och har visat ett större engagemang. Utvärderingen tyder även på att elevernas närvaro stärkts av den gymnasiala lärlingsanställningen. Den pekar även på att yrkeslärnarna fått mer tid med den enskilde eleven och tid för arbetsplatsbesök – detta dock genom de digitala hjälpmedel som använts i projektet snarare än lärlingsanställningen som sådan.